Nederlandse Vereniging ter beoefening van de Militaire Historie

MARS *et* HISTORIA

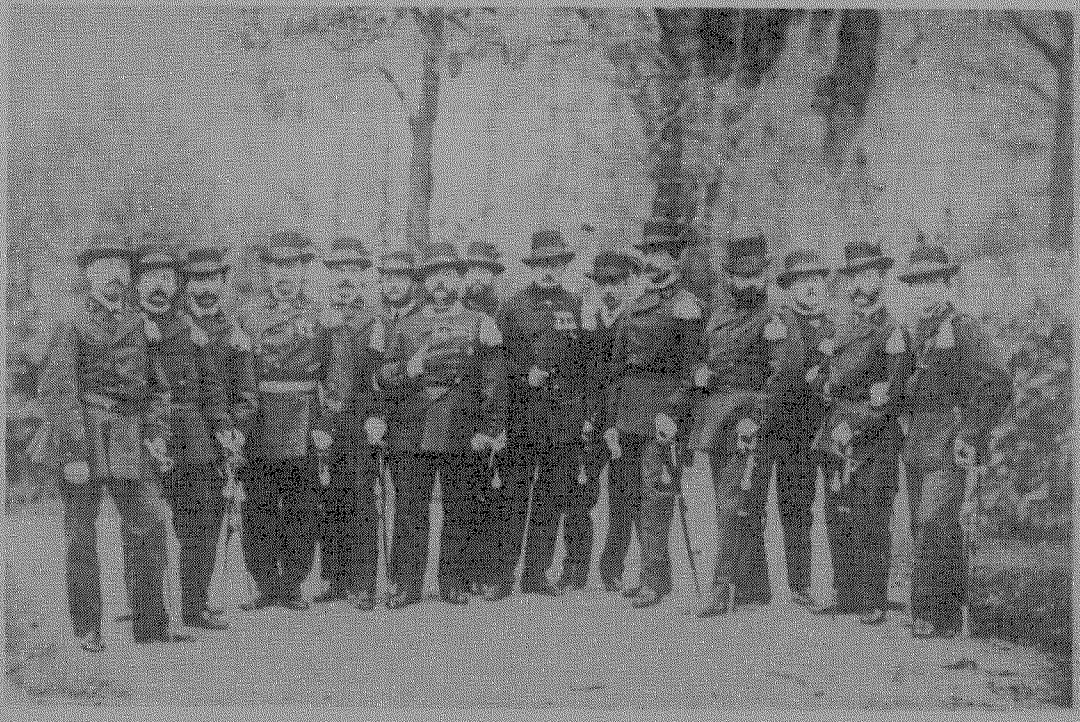

27e Jaargang nummer 3 - juli/september 1993 - Verschijnt 4 x per jaar

BESCHERMHEER:
Z.K.H. Prins Bernhard der Nederlanden.

ERELEDEN:
Drs. B.G.J. Elias, F.J. van Lier, H. Muller.

SAMENSTELLING VAN HET BESTUUR:
Voorzitter: Mr. C.J.M. Kramers, **Vice-Voorzitter:** F.J. van Lier, **1e Secretaris:** drs. J. Nuis, **Penningmeester:** drs. J.A. Bom, **2e Secretaris:** E.W. van Popta. **Leden:** J. van den Berg, B.C. Cats, mevr. P.H.Th. Dumon, J.A.H. Engelman, H.F. Fabri, C.B. Nicolas.

ADRESSEN DAGELIJKS BESTUUR:
Voorzitter: Benoordenhoutseweg 30, 2596 BB 's-Gravenhage, tel.: 070-3247669. **Vice-voorzitter:** Herenstraat 9, 4116 BK Buren. **Secretaris:** Graaf Willem de Oudelaan 187, 1412 AS Naarden, tel.: 02159-46037. **Penningmeester:** Storm van 's-Gravesandeweg 23, 2242 JB Wassenaar, tel.: 01751-18624.

AFDELINGSCORRESPONDENTEN:

(1) a. 'KRIJGSGESCHIEDENIS, KORPSGESCHIEDENIS', voor 1813, olv drs. J.P.C.M. van Hoof, Abrikozenstraat 224,2564 VZ 's-Gravenhage 070-3251955
b. 'KRIJGSGESCHIEDENIS ná 1813' olv E.H. Brongers, Rhodestraat 20, 6363 AZ Wijnandsrade (gem. Nuth) 045-242962
c. MIDDELEEUWEN olv drs. R.P. de Graaf, Poortjesgoed 14, 3901 LC Veenendaal 08385-27780

(2) 'TRADITIES EN CEREMONIEEL' olv P. van der Burg, Hoofdstraat 94, 3972 LC Driebergen 03438-17588

(3) 'UNIFORMKUNDE' olv F.A.Th. Smits jr., Wilgendreef 289, 2272 ET Voorburg 070-3873961
M. Talens, Salomonszegel 115, 7322 ET Apeldoorn 055-661706

(4) 'RIDDERORDEN EN ONDERSCHEIDINGEN' olv H.G. Meijer, Vollenbergstraat 6, 5801 RP Venray 04780-82992
B.W. Wagenaar, Händelstraat 18, 1901 VA Castricum 02518-53084

(5) 'MILITAIRE EMBLEMEN' olv B.C. Cats, Claudiagaarde 72, 1403 JR Bussum 02159-13563
C. van Ekeris, Anslostraat 183, 2533 KD 's-Gravenhage 070-3886566

(6) 'WAPENS EN MUNITIE' olv drs. J. Lenselink, Oxfordlaan 49, 2314 EB Leiden 071-894012

(7) 'MILITAIRE MUZIEK' olv mr. R.A. Schimmel, De Mildestraat 57, 2596 SW 's-Gravenhage 070-3246568

(8) a. 'VERSTERKINGSWERKEN ALGEMEEN' olv drs. J.P.C.M. van Hoof, Abrikozenstraat 224, 2564 VZ 's-Gravenhage 070-3251955
b. 'OVERZEESE VERSTERKINGSWERKEN MET NEDERLANDSE HISTORIE'

(9) 'MARITIEME GESCHIEDENIS' vacant

(10) 'NAPOLEONTICA' olv Joh. Schaede, Stadionkade 97-I, 1076 BM Amsterdam 020-6624311

(11) 'TWEEDE WERELDOORLOG' olv E.H. Brongers, Rhodestraat 20, 6363 AZ Wijnandsrade (gem. Nuth) 045-242962

(12) 'MILITAIRE EN CIVIELE MINIATUURFIGUREN' olv D.E.J. Stoot, De Wouden 87, 9405 HC Assen 05920-57174

(13) 'VAANDELS EN STANDAARDEN' olv Kl. Sierksma, 'Nij Midgaard', Woelwijk 1, 9255 KE Tytsjerk 05118-2524

(14) 'EERSTE WERELDOORLOG' olv dr. F. Snapper, Burg. Patijnlaan 136, 2585 BM 's-Gravenhage

(15) 'KONINKLIJKE MARINE' olv B.E. Stuit, Middelzand 2711, 1788 CM Den Helder 02230-44649

(16) 'MILITAIRE GENEALOGIE' olv G. van Zuijdam, Dennenlaan 12, 7313 AM Apeldoorn 055-553839
W.L. Plink, Midachten 53, 8162 CK Epe 05780-12138

(17) 'MILITAIRE FOLKLORE' olv F.W. van Steen, Lion Cachetstraat 2, 3851 ZE Ermelo 03417-51983

(18) 'MILITAIRE VOERTUIGEN EN TANKS' olv M.C. van der Hoog, Surinamestraat 40, 2585 GK 's-Gravenhage 070-3634391
J. Bloemendaal, Scheldelaan 10, 2105 XG Heemstede 023-291324
W. den Dunnen, Laurens Reaelstraat 32, 2595 XM 's-Gravenhage 070-3814892

(19) 'KONINKLIJKE LUCHTMACHT' olv J. van den Berg, Cronestein 85, 2804 EL Gouda 01820-34283
Dr. P.C. Boer, Waterklaver 2,2804 PN Gouda 01820-35332

(20) 'KNIL' olv C.A. Heshusius, Van Alkemadelaan 350, flat 316, 2597 AS 's-Gravenhage 070-3248495

(21) 'MILITAIRE BIBLIOGRAFIE TIJDSCHRIFTEN' olv drs. M.J. Lohnstein, Vondellaan 15, 6881 MC Velp 085-615484

(22) 'MILITAIRE GEDENKTEKENS EN MONUMENTEN' olv drs. J.A. Bom, Storm van 's-Gravesandeweg 23, 2242 JB Wassenaar 01751-18624
J. Albarda, Lindenheuvel 12A, 1217 JX Hilversum 035-46815

(23) 'KORPS MARINIERS' olv drs. J. Nuis, Graaf Willem de Oudelaan 187, 1412 AS Naarden 02159-46037

(24) 'GEWAPENDE BURGERS' olv A. Kok, Balistraat 86c, 2585 XW 's-Gravenhage, 070-3466135

Mars et Historia
Orgaan van de Nederlandse Vereniging ter beoefening van de Militaire Historie
Verschijnt 4 x per jaar.

REDACTIE:
J. van den Berg
J.A.H. Engelman
F. Fabri
H. Muller

Redactieadres:
Cronestein 85
2804 EL Gouda

Ledenadministratie:
J. Bloemendaal, Scheldelaan 10, 2105 XG Heemstede, tel.: 023-291324.

Tekstverwerking:
Mw. M.C. van Goethem-van Tol

Druk:
Drukkerij W. van der Louw
Berkel en Rodenrijs

Lidmaatschap:
De contributie bedraagt per jaar min. *f* 50,-, te storten op rek. nr. 65.82.12.125 van de ING-Bank te Wassenaar, t.n.v. de Nederlandse Vereniging van Militaire Historie of op giro 29 40 790 van de N.V.M.H. te Wassenaar.

Reeds verschenen nummers kunt U, zolang de voorraad strekt bestellen bij J. van den Berg, Cronestein 85, 2804 EL Gouda, tel.: 01820-34283, tegen onderstaande prijzen:

Losse nummers (inclusief portokosten) t/m jaargang 1991 *f* 7,50, over te maken aan de penningmeester.
Vanaf jaargang 1992 *f* 12,50 (inclusief portokosten); themanummers 40/45, Ned.-Indië 41/42 en 75 jaar MLD *f* 15,00 (inclusief portokosten); jubileumboek 25 jaar, *f* 38,00 (inclusief portokosten).
Enveloppen Nederlandse schilders van militaire taferelen *f* 8,00 per stuk (inclusief portokosten) overmaken op postgiro 31 41 628 t.n.v. H. Muller te Breda. Verkrijgbaar zijn de nrs: 2 (W.C. Staring), 3 (J.W. van Oorschot), 4 (A.M. Luyt), 5 (H.M. Krabbé) en 6 (W.P. van Geldorp).

MARS *et* HISTORIA

De 'NEDERLANDSE VERENIGING TER BEOEFENING VAN DE MILITAIRE HISTORIE', opgericht op 20 augustus 1966 en erkend bij K.B. no. 50 van 14 juni 1968, is er voor allen, die zich verdiepen in de studie van geschiedenis, ceremonieel, tradities, uniformen, emblemen, wapens en onderscheidingen van militaire en semi-militaire organisaties, meer in het bijzonder die van Nederland en de (voormalige) overzeese Rijksdelen.

27e Jaargang nummer 3 - juli/september 1993

THEMADAG UNIFORMEN

Op **zaterdag 20 november a.s.** organiseert onze vereniging een themadag over uniformen in het Legermuseum in Delft. Deelname met inbegrip van lunch *f* 20,00 per persoon. Introductie is toegestaan. Het programma is als volgt:

10.30 uur	Aankomst en koffie in de cantine.
11.00 uur	Afdelingscorrespondent F.A.Th. Smits demonstreert het nieuwe gevechtstenue van de Koninklijke Landmacht; gelegenheid voor vragen en discussie.
12.00 uur	Inleiding door C.B. Nicolas over het onderwerp: De uniformstof dwingt.
12.45 uur	Borrel en lunch.

In de middag is er nog gelegenheid om de wisseltentoonstelling 'Naar het leger getekend' in het museum te bezoeken.

Gerekend wordt op 40 bezoekers. Als de aanmelding dit aantal belangrijk te boven gaat, zal de volgorde van aanmelding de deelneming bepalen. Aanmelding uitsluitend door overmaking op giro 517 7689 ten name van C.J.M. Kramers, Den Haag onder vermelding *'Themadag Uniformen'*.

INHOUD

F.J. van Lier: Militariade
C.A. Heshusius: Uit het dagboek van Luitenant Donck (46)
J.A.H. Engelman: De bakermat van de marineluchtvaart ligt in de polder
L.W. de Vries: De Nederlandse bijdrage te Quatre-Bras en Waterloo 1815
K. Malan: De fatale misrekening
A.F. Lancker: De tragische geschiedenis van het Fort Du Bus
C.J.M. Kramers: Vrijwillige weerbaarheidsverenigingen
Bestuursmededelingen
Tentoonstellingen
Boekenwijzer

13 november
ALGEMENE
LEDENVERGADERING
SOESTERBERG

13 november
RUILBEURS EN VEILING
SOESTERBERG

RICHTLIJNEN VOOR HET INZENDEN VAN KOPIJ

1. Tekst

a. Onder de titel van het artikel naam van de auteur met graad of titel vermelden.
b. Kopij inleveren op floppydisk (WP 4.2 of 5.1) of op A-4 papier met anderhalve regelafstand.
c. Kantlijnmarge ca. 5 cm.
d. Pagina's doorlopend nummeren (bovenaan).
e. Bij toevoegingen op aparte pagina's dit duidelijk aangeven met nummer voorgaande pagina, gevolgd door letter (a, b, enz.).
f. Spelling: voorkeurspelling (Van Dale/Woordenlijst Spellingscommissie).
g. Bij veel doorhalingen/wijzigingen en correcties de betreffende pagina's opnieuw typen.

2. Illustraties

a. Foto's zwart/wit, glanzend (ook scherpe kleurenfoto's) GEEN NEGATIEVEN OF DIA'S; formaat 9 x 12 of 13 x 18.
b. Op de achterzijde vermelden: Mars et Historia/titel artikel/nummer waarmee in tekst naar de afbeelding wordt verwezen/naam auteur.

3. Inleveren kopij

a. Toezenden aan redactie-adres: Cronestein 85, 2804 EL GOUDA.
b. Elk artikel bij voorkeur apart toezenden; bij inzending van meer bijdragen tegelijkertijd artikel en bijbehorende illustraties zorgvuldig bij elkaar houden en verschillende bijdragen gescheiden (in aparte omslagvellen of enveloppen, resp. mapjes) opzenden.

Op de voorkant:
De officieren van het Korps Koninklijke Scherpschutters van 's-Gravenhage.

Militariade

Een - onregelmatig verschijnende - rubriek met wetenswaardigheden met betrekking tot onze interessegebieden, voor U en met U verzameld door F.J. van Lier.

1. Naar het zich laat aanzien is dit de laatste Militariade van mijn hand. Tijd dus om alle leden, die mij in de afgelopen 27 jaren van gegevens voorzagen, te bedanken. Dat onze vereniging een hechte club is, werd door U allen bewezen door Uw spontane medewerking aan deze rubriek. Wilt U ook mijn opvolger diezelfde hartverwarmende ondersteuning geven? Dan zal het best weer lukken. Alle gegevens kunt U zenden aan: de heer D.E.J. Stoot, De Wouden 87, 9405 HC ASSEN, tel.nr. 05920-57174, b.g.g. 58545.

2. Zoals gewoonlijk ook deze keer aandacht gevraagd voor nieuw verschenen boeken c.q. tijdschriftartikelen met betrekking tot de geschiedenis van onze krijgsmacht.

   - 'Als een goet instrument:, 40 jaar strepen, sterren en balken', door Generaal-majoor b.d. L.P. van Oppen. Beschrijft in romanvorm de geschiedenis van de na-oorlogse Koninklijke Landmacht (tot 1979), gebaseerd op authentieke belevenissen. Uitgeverij 'De Boer Mailingservice', Postbus 507, 1200 RM Hilversum, tel.nr. 035-258611, prijs fl. 39,75, ISBN 90-74246.03.6.

   - In de 'Legerkoerier', juli 1993, een zeer kort artikeltje over de enige tank van onze vooroorlogse landmacht, de Renault FT-17. Deze tank werd gebruikt voor beproevingsdoeleinden en ongeschikt bevonden voor operaties in ons drassige landje. Het bleef dan ook bij deze ene, die nu te bewonderen is in het Legermuseum.

   - In de brochurereeks van de Sectie Militaire Geschiedenis van de KL verscheen nr. 10, getiteld "s-Hertogenbosch en Vught', een militair verleden. Geschreven door drs. J.P.C.M. van Hoof en dr. W. Klinkert, ISBN 90-70677-34-2. Prettig leesbare documentatie over de garnizoenen Den Bosch en Vught, goed geïllustreerd, o.a. met kleurenfoto's.

   - Ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van 316 Squadron van de Koninklijke Luchtmacht heeft deze Eindhovense eenheid een jubileumboek uitgegeven met als titel '40 jaar Spirit'. Het boek telt 76 pagina's, is verlucht met zwart/wit- en kleurenfoto's en kost fl. 19,95. Daarnaast heeft het squadron een jubileumbadge vervaardigd, welke fl. 10,00 kost. Beide artikelen te bestellen door het betreffende bedrag over te maken op ABN 41.85.29.477 t.n.v. 40 jaar 316 Squadron, Veldhoven, onder vermelding van gewenst(e) artikel(en). De prijzen zijn inclusief kosten van toezending (Ontleend aan 'De Vliegende Hollander', juli 1993).

   - Na lange tijd is er weer een uitgave verschenen van het 'Deutsches Soldaten Jahrbuch'. Het is een dubbeluitgave geworden voor de jaren 1991/1992, genummerd 39/40. Het boek werd uitgegeven bij Schild-Verlag, 8000 München 60 en kost omgerekend in Nederlands geld ongeveer fl. 85,00. Het ISBN is 3-88014-101-0. Het boek bevat interessante artikelen over uniformkunde, onderscheidingen, krijgsgeschiedenis etc. en is goed geïllustreerd met o.a. kleurenfoto's. Het telt 480 bladzijden.

   - Bij de kleinere, meer persoonlijk getinte, uitgaven over de periode dat tien-

duizenden Nederlandse militairen dienst deden in Indonesië (1945-1951) viel een boekje op getiteld 'Nacht over de rimboe'. Het is aan de hand van diens dagboek geschreven door Toon Nieskens en bevat naast persoonlijke belevenissen en foto's een goed gedocumenteerd hoofdstuk over het Nationaal Indië monument in Roermond. Hierbij zijn alle herinneringsplaquettes met hun opschriften vermeld. Aardig, hier en daar zelfs interessant boekje, dat het waard is gelezen te worden. Het is te bestellen bij de schrijver Toon Nieskens, Julianastraat 16, 6067 EV LINNE, door storting van fl. 22,50 op giro 6 525 244. Het wordt dan franco toegezonden. Het ISBN is 90-801511-1-4.

- Tot slot een boek, dat zijdelings met onze hobby's heeft te maken, namelijk de herverschijning van het nog steeds onovertroffen standaardwerk van Johan Winkler 'De Nederlandsche geslachtsnamen in oorsprong, geschiedenis en betekenis' met een register op de ruim 10.000 (!) behandelde geslachtsnamen. Het boek is gebonden in fraai linnen band en omvat 640 pagina's. De uitgave is verzorgd door Regio Boek, 1e Tieflaarsestraat 15, 4182 PC NEERIJNEN, alwaar het te bestellen is door overmaking van fl. 85,00 op giro 5 782 411.
  Zowel voor het boek van Nieskens als dit boek geldt, dat men op het stortingsbiljet melding maakt van het gewenste boek.

3. Van ons altijd actieve medelid J. de Lange, kolonel Gnkt b.d. ontving ik enige tijd geleden een militaire kalender 1993. Het bijzondere daarvan is dat het een Tsjechische uitgave betreft en dat ze aldaar ook te bestellen is, waarover straks meer.
   Het is echt een kalender om te bewaren, met prachtig fotomateriaal van oude, historische wapens en uitrustingsstukken. Zowel revolvers en pistolen als sabels, helmen en uniformdelen worden in aantrekkelijke tableaus weergegeven. Bestelling te richten aan: Inter M., P/O Box 42, PRAHA 614, 16100 PRAHA 6. De prijs bedraagt DM 30,00, te storten op: Komercni Banka Praha 5, Stroupeznického 6 op account Mr. Pavel Tichomirov 034278-0623451-051 DEM.
   Overigens kunnen langs dezelfde weg, bij Inter M. ook alle soorten militaire badges en distinctieven worden besteld, terwijl ook uniformonderdelen te koop zijn.
   Nu we toch in Tsjechië zijn beland is wellicht ook het volgende interessant. Bij een toevallig bezoek aan 'Automobilia' (bijna naast het Teylers-Museum te Haarlem) ontdekte ik daar werkelijk prachtige schaalmodellen 1:24 van militaire voertuigen, zowel Duits als Amerikaans 2e Wereldoorlog. Ze zijn uitgevoerd in zwaar metaal en praktisch alles wat bij de originele voertuigen beweegt, kan dat ook bij deze modellen. De prijs is voor dit soort modellen redelijk te noemen (fl. 90,00 tot fl. 120,00). De kwaliteit is mijns inziens excellent. Overigens de naam van dit Tsjechische merk is 'Gonio'.

4. Bij het Franse bedrijf Hansea verschenen tinnen figuren uit het tijdvak van de Restauration (1793-1800). Zij worden geleverd per 14 stuks (11 verschillende figuren) in een expositiebox van 30 x 20 x 2 cm van zeer goede kwaliteit. In het interieur van de box bevindt zich een kleuren reproduktie van een aquarel van de schilder Lordais, die als achtergrond kan worden gebruikt, maar die ook gebruikt kan worden voor het zelf beschilderen van figuren. Het zijn platte tinnen figuren van 30 à 35 mm hoogte en zij stellen strijders voor uit de Vendei en van de Chouannerie. Ook een vaandeldrager behoort tot de collectie. De prijs bedraagt 280 FF. Bestelling kan via de heer H. de Weerd, Middellaan 34, 7314 GC APELDOORN, tel.nr. 055-552181, dezelfde firma waar U ook al Uw militaire boeken en tijdschriften kunt bestellen.

5. De liefhebbers wil ik nog wijzen op de grote internationale Politie-ruilbeurs, welke op zaterdag 2 oktober 1993 wordt gehouden in het zalencentrum St.Jan, te Nieuwegein (Vreeswijk), Dorpsstraat 58, aanvangend te 10.00 uur en eindigend te 15.00 uur. U vindt daar politie-uniformen, -hoofddeksels, -uitrustingsstukken, -emblemen, -documentatie etc. van vrijwel de gehele wereld. Door deelname van Duitse, Engelse, Belgische en Nederlandse verzamelaars is het een zeer aantrekkelijke beurs geworden, waar ook militaria-verzamelaars nog wel eens iets van hun gading zullen vinden. Wilt U een tafel voor ruilmateriaal reserveren, neem dan contact op met de heer Voulon, Zaanseschans 56, 3432 EE NIEUWEGEIN, tel. nr. 03402-63222. Ook postzegels en first-day-covers met betrekking tot de politie zijn aanwezig.
Was U overigens al eens bij de grootste militaria-beurs van ons land in Huizen (sportcentrum 'De Bun', Graaf Floris 2). De eerstvolgende beurzen staan gepland op 12 september en 14 november 1993. Aanvang 09.30 uur. Ze worden georganiseerd door de Stichting Samenwerkende Militaria Verzamelaars. Inlichtingen (ook over tafelhuur) bij J. Retel te Den Haag, tel.nr. 070-3648276 of 070-3459240. U ontmoet op deze beurs ongetwijfeld tientallen leden van onze vereniging! Gezellig hè.

C.A. HESHUSIUS

Uit het dagboek van Luitenant Donck (46)

WONEN OP HET WATERLOOPLEIN TE WELTEVREDEN (BATAVIA)

Hoewel er nog geen officiële papieren uit waren, liet het zich medio augustus aanzien dat Donck in oktober of november 1903 zijn detachering bij het KNIL zou gaan beëindigen en zich zou inschepen op een mailstomer naar Nederland. Het was hem inmiddels gelukt om in te trekken bij een andere ongehuwde collega in een dienstwoning aan het Waterlooplein. Dat gaf voor beiden een niet te verwaarlozen voordeel aangezien men nu gezamenlijk een eigen menage kon voeren en geen duur hotel hoefde te betalen. Ook gaf een eigen huis vele andere gemakken: een eigen bediende die des morgens zeer vroeg voor koffie en een ontbijt kon zorgen. In zijn hotel-periode lukte het Donck namelijk meestal nooit om in de vroege morgen iets te nuttigen, hij moest herhaaldelijk uitrukken op een nuchtere maag. En tenslotte lagen de officierswoningen aan het Waterlooplein op korte afstand van het infanterie-kampement.

Het was midden in de droge tijd: 'Er ligt een dikke laag stof op de wegen en op de bladeren der bomen. Het is één en al stof wat je inademt.' En even later: 'Vanmiddag heeft een regenbui van vier uren lang het stof weggevaagd; dat frist op!' Het grote plein was met gras bedekt en er omheen waren talloze schaduwbomen. De woning op dat Waterlooplein was ook daarom zo aantrekkelijk omdat rondom dat plein zoveel dienstwoningen voor officieren lagen. De collegiale contacten en de bezoeken over en weer, op namiddagen, avonden en zondagen, waren eenvoudig te realiseren. Wij schatten het aantal der woningen op circa veertig; het gros voor subalterne officieren. De woningen zonder etages waren relatief ruim. Enkele stamden nog uit het begin van de 19e eeuw, uit de tijd van gouverneur-generaal Daendels. Er waren ruime achtererven (in Indië sprak men nooit van 'tuin' maar steeds van 'erf') met een put, vertrekjes voor bediendes, WC en badkamer in de bijgebouwen en meestal ook met een stal voor een rijpaard. Niet ver voorbij de noordoostelijke hoek van het plein lag de artistiek gebouwde schouwburg, de weg daar noemde men de Komediebuurt. Heden ten dage zijn alle oude officierswoningen in het moderne

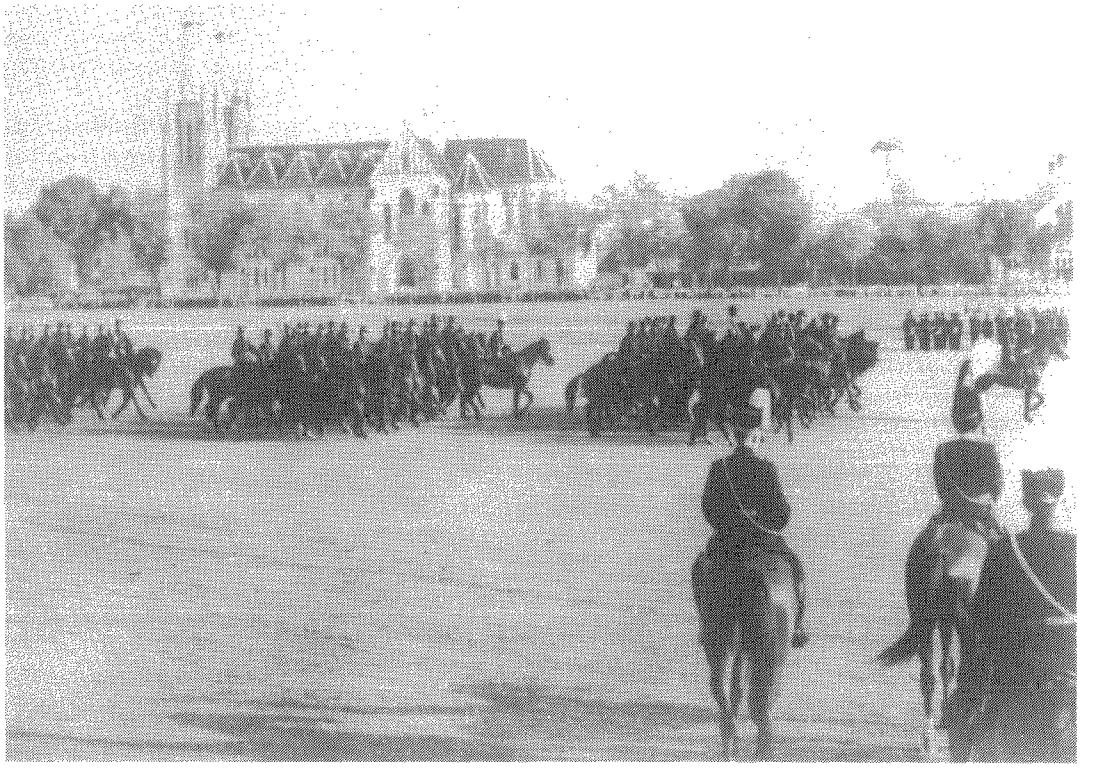

Afbeelding 1. Parade op het Waterlooplein te Batavia. Deze foto, hoewel 30 jaar na het vertrek van Donck genomen, geeft toch een goed beeld van de grootte van het grasveld. Op de achtergrond voor de markante kathedraal (die er nog steeds staat) ontwaart men het massaal toegestroomde publiek. Langs de parade-inspecteur (met kolbak) trekt een eskadron cavalerie voorbij. Geheel rechts een deel van de stafmuziek. (Foto: collectie E. Steenhouwer)

Jakarta reeds afgebroken. De schouwburg, de kathedraal en de oude regeringsgebouwen staan er echter nog. Dat de sociëteit Concordia ook is verdwenen, hoorden we al. Luitenant Donck bezocht behalve Concordia ook geregeld de schouwburg. 'Vanavond was het militaire assaut in de Schouwburg (een soort taptoe-show, CAH). De uitvoering was bijzonder goed. Turnen, acrobatische toeren en rijwieloefeningen, zoals men het in een eerste rangs circus ziet. Aardig was ook om de orde-oefeningen te zien van de Inlandse soldatenkinderen uit het kampement. De avond wat schitterend geslaagd. Na afloop nog even in de tuin van Concordia een koele drank genomen.' Een andere keer; 'Deze avond met mijn gasten naar het stuk 'De jaloersche Vrouw' geweest; ons uitstekend geamuseerd.' In de schouwburg traden soms gastgezelschappen op die speciaal uit Nederland waren overgekomen, maar meestal was het de eigen amateur toneelvereniging van Batavia. Vanuit Donck's woning was de soos Concordia te zien. Over een zaterdag in augustus de volgende notitie: 'Het was feest in de Concor, de zaal en de tuin waren schitterend verlicht. Twee grote bomen, staande ter weerszijden van de ingang, waren ook fantastisch verlicht. De ene met rode, de andere met blauwe lichtjes. Zowel de voorgevel als de muziektent hadden gas-illuminatie, terwijl de balzaal op een toverpaleis geleek.' Op een prachtige door maan beschenen tropenavond bij een aangename temperatuur van om en nabij de 25 graden met een lichte zeebries, kan men zich voorstellen hoe de beau monde van de Europese samenleving zich daar amuseerde.

VAN HEUTSZ

Op maandag 31 augustus 1903, de 23e verjaardag van Koningin Wilhelmina, was er - alweer op het Waterlooplein - de gebruikelijke grote parade. Bij deze manifestatie die als altijd een enorme belangstelling trok, vond ook de uitreiking plaats van twee vaandels. Het dagboek geeft geen nadere aanduiding, maar wij vermoeden met zekerheid dat dit een vervanging betrof voor twee der bataljons infanterie uit de regio, wier oude vaandels dermate versleten waren geraakt, zodat zij in aanmerking kwamen voor omwisseling tegen nieuw vervaardigde vaandeldoeken. Wat echter wèl met stelligheid gebeurde was een andere zeer aparte plechtigheid welke ook op de Koninginnedag plaatsvond, namelijk de overreiking aan luitenant-generaal J.B. van Heutsz van het grootkruis der Militaire Willems Orde.

Luitenant Donck was hiervan na de parade getuige en het heeft op hem diepe indruk gemaakt. 'Na afloop van de parade knapte ik mij thuis lekker op, om vervolgens de audiëntie in het Paleis bij te wonen. Het was er tjok en tjok vol. De gebruikelijke rede van de vice-president van de Raad van Indië, gevolgd door die van de deken der consuls en van de gouverneur-generaal waren als gewoonlijk. Hierna volgde de uitreiking van het grootkruis der Militaire Willems Orde. Deze was zeer plechtig, de speech van de G.G. was bijzonder mooi en vol gevoel.' De dag erna werd Van Heutsz door de officieren en hunne dames 'privé' gehuldigd in de sociëteit Concordia. Dat geschiedde op erg originele wijze: ''s Avonds, tijdens het concert in de tuin van Concordia, verscheen Generaal Van Heutsz. Met de muziek hebben toen de aanwezige dames en heren voor de generaal gedefileerd, vooral de jeugd was zeer enthousiast.' Met 'de jeugd' worden de jongere officieren bedoeld, men kan zich bijna een eeuw later nauwelijks meer indenken dat zoiets kan plaatsvinden. Het doet in ieder geval nu nog weldadig (zij het zeker nostalgisch) aan!

Van Heutsz was toen vijf jaar civiel en militair gouverneur van Atjeh geweest. Na deze uitzonderlijke onderscheiding en zijn benoeming tot adjudant van de koningin in buitengewone dienst, reisde Van Heutsz in het voorjaar van 1904 naar Nederland. In juli van dat jaar zou hij benoemd worden tot G.G. van Nederlands-Indië en in oktober in die functie in Batavia terugkeren.

DIENSTEN BIJ HET 20e BATALJON INFANTERIE

Inmiddels gingen voor luitenant Donck de diensten bij de troep normaal verder. In de laatste weken vervulde hij bijna doorlopend de functie van compagniescommandant. In oktober 1903 was er sprake dat het bataljon gereed werd gehouden om op expeditie te gaan, overzee naar de landstreek Boni in Zuidwest-Celebes. De bataljonscommandant wilde Donck graag in die plaats meenemen naar Boni, maar zag ook in dat Donck op het punt stond naar Holland te repatriëren. Zou de expeditie toen voor het bataljon doorgaan, dan zou onze luitenant aanvragen nog zes maanden langer in het KNIL te mogen blijven. Spoedig daarna bleek de expeditie, althans in dat jaar, niet door te gaan.

Inmiddels waren de troepen uit het eerder genoemde Korintji in Batavia teruggekeerd. Op het zeer laat binnengekomen bericht van aankomst haastte zich een aantal officieren naar het station Senèn, dicht bij het Waterlooplein, waarheen de terugkerende militairen zich na ontscheping per trein hadden begeven.

De generaal sprak de troep toe, waarna de officieren uittraden en de troep naar de tangsi (kampement) marcheerde. In de wachtkamer verzamelden de officieren zich, alwaar de champagne werd aangeboden. Nadien nodigde Donck een pas gearriveerde collega bij hem thuis te logeren uit. 'Daarna, in de avond, was het reünie bij Stam en Weyns, gevolgd door een gezellig samenzijn (koempoelan) bij mij thuis, waar ik voor tien gasten had te zorgen.'

Ook dit was weer zo'n privé gebeuren uit die jaren. Genoemd restaurant op de Noordwijk-kade was een eeuw terug een zeer geslaagd middelpunt voor de jeunesse dorée. Tevens zijn wij nu weer getuige van het feit dat luitenant Donck als het collegiaal

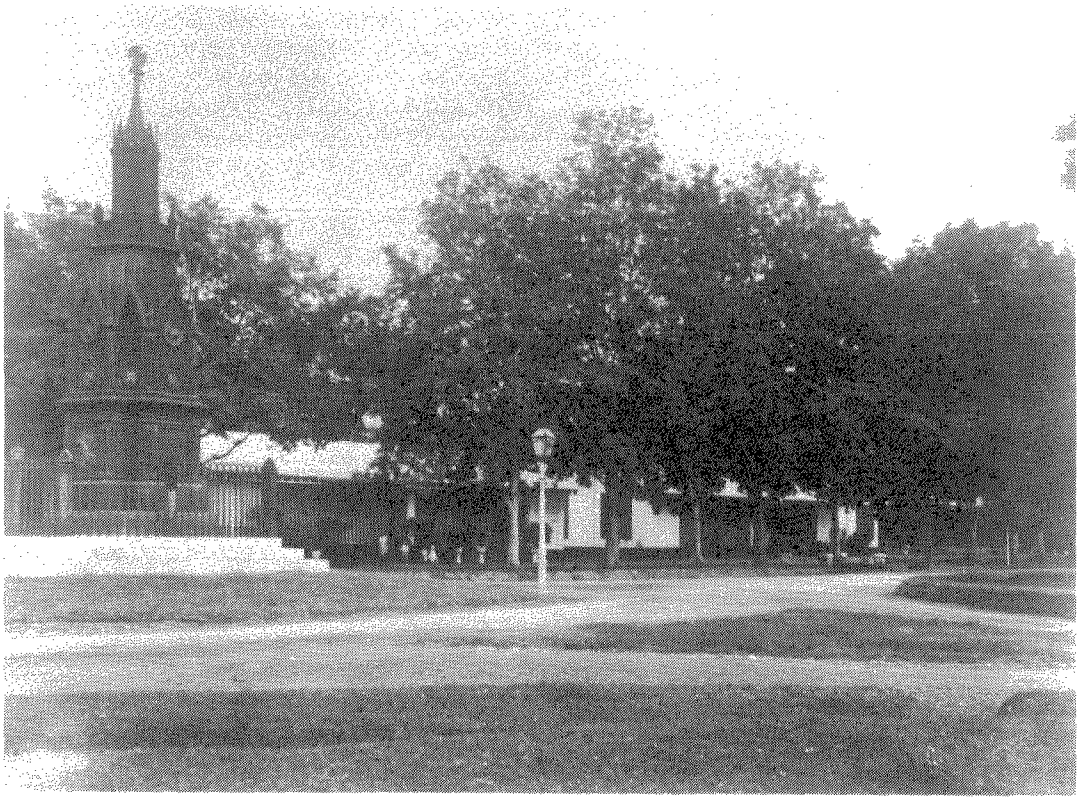

Afbeelding 2. Waterlooplein te Batavia; aan de westzijde bij de Willemslaan ziet men het monument van de in 1849 op Bali gesneuvelde generaal-majoor A.V. Michiels (RMWO-3). Op de achtergrond ziet men de voorzijde van de klassieke officierswoningen, nog gebouwd op last van gouverneur-generaal Daendels in het begin van de 19e eeuw. (Foto: collectie F.J.A. Lutz)

nodig was, zeker niet op een guldentje keek. Bij het bataljon werd er geregeld uitgerukt, in kleiner en ook groter verband. Zowel voor het beoefenen van de 'moderne oorlog' maar ook een enkele keer met een scenario van ageren tegen de Inheemse vijand. Ook waren er oefeningen rond de forten bij de Baai van Batavia, bij de haven Tandjong Priok. Bij al die oefeningen werd er te velde gebivakkeerd, meestal (op het dichtbevolkte Java) met inkwartiering in grote kampongs of op de in dat deel van Java zo veel voorkomende 'particuliere landerijen' zoals Pondok Gedeh of Tandjong-Oost en soms tot Buitenzorg toe, ruim 40 km zuidwaarts. Donck had een fijne compagnie: 'Een Inlandse compagnie van circa 80 man sterk, met 100 vrouwen en 80 kinderen. Deze compagnie was aangewezen om als proef te dienen daar overwogen wordt de Inlandse soldaten met schoenen uit te rusten. De majoor had mij dan ook gewaarschuwd, nooit fuseliers mede te nemen op oefening, die om de een of andere reden geen schoenen droegen. Bovendien zouden de hoogste chefs dikwijls bij de compagnie een kijkje komen nemen, hetgeen ik ook ondervond. Toch wordt het de Kromo (toenaam voor de Javaanse ongegradueerde; CAH) onderweg wel eens te zwaar als ik dan geen onraad bespeur, geef ik zo'n man de gelegenheid, een tijdje op zijn blote voeten te lopen. In het algemeen is het een prettige compagnie; de meeste fuseliers zijn in hun tweede verband; dus zijn vrijwel allen op Lombok en/of Atjeh geweest.'

Zo maakte Donck in Batavia weer een stukje mee van een probleem waar het KNIL nog niet geheel uit was: het dienstschoeisel voor de Inheemse militairen van niet-Ambonese

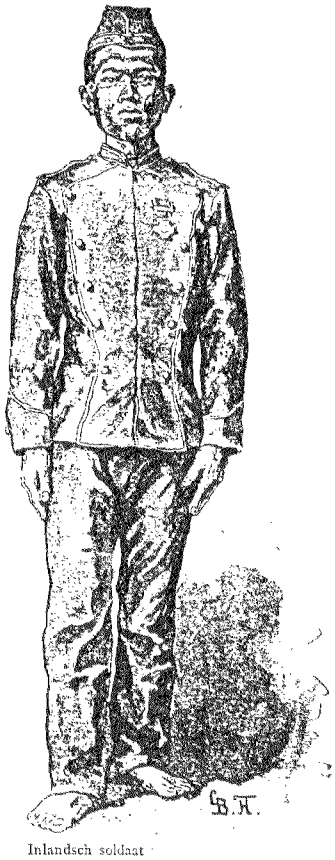

Inlandsch soldaat

Inlandsch hoornblazer.

Afbeelding 3. Bij het 20e Bataljon Infanterie te Weltevreden/Batavia commandeerde luitenant Donck in 1903 een Inlandse compagnie. Het gros van zijn manschappen deed meestentijds dienst op blote voeten. Het dienstschoeisel was toen nog niet ideaal voor inheemse voeten. (Foto: boek 'De Lombok-Expeditie', W. Cool)

of Menadonese landaard.

IN DE KOLONIËN GING HET ECHT NIET STEEDS KOLONIAAL TOE

Een andere zaak, niet ontdaan van een zekere humor, vond zijn oorsprong toen er iets mis ging bij het koken van de warme maaltijd, bij de compagnie tijdens een meerdaagse oefening. 'Op hoog bevel mochten wij geen vivres mede voeren maar ter plaatse moeten deze worden aangekocht. Alleen de kookspullen voeren wij mee, maar nu was de koelie die deze meevoerde ons op de mars kwijtgeraakt, zodat ik de soldaten er op uit moest zenden om bij de kampongbevolking kookgerei op te diepen. Dit gebeurde. Maar kort daarop verschenen enige vrouwen, die dat koken kwamen bekijken. Het slot van de historie was, dat zij alles meenamen, om bij hen thuis dat zaakje op te knappen.' Deze kordate ingreep van de dames uit kampong Pondok Laboe zal ongetwijfeld vergezeld zijn gegaan van de nodige luidruchtige lachpartijen en plagerijen van hun zijde. Een andere niet minder kostelijke ervaring van Donck vond op een zaterdag plaats op het station van Tandjong Priok nadat hij (in uniform, want men liep destijds zelden in burger) een collega die per schip vertrok had helpen 'afduwen'. 'Ik ontmoette op het perron een Bankanees, keurig in het gewaad van een hadji (witte

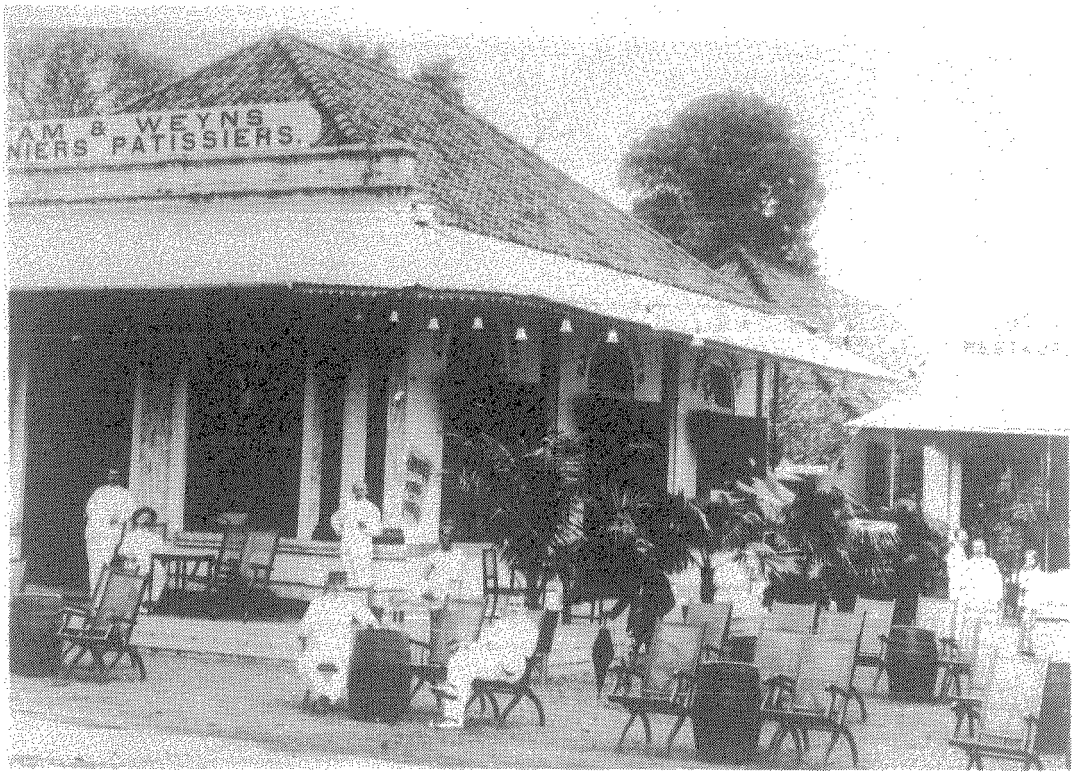

Afbeelding nr 4. Stam en Weyns, cuisiniers et patissiers; het gerenommeerde Europese café-restaurant, annex banketbakkerij, waar Donck wel eens kwam. Foto uit het begin van de 20e eeuw. Gerieflijke leunstoelen en biertonnen als tafeltjes; daaraan gezeten de Europese cliëntèle. Rechts nog enkele Europeanen. Voor de zaak staan twee Europese en twee Inheemse stafleden (links bij het fietsenrek en rechts met een paraplu om bij regen de bezoekers droog vanuit het rijtuig te begeleiden). (Foto: collectie R. Nieuwenhuys)

kledij van een moslim die naar Mekka een bedevaart had gemaakt; CAH). Hij was op Pangkal Pinang mijn wasman, tevens buurman. Hij doekte toen zijn zaakje op om naar Mekka te kunnen gaan. Lange tijd bleven wij praten, tot verwondering der mensen die daar een officier en een hadji in zo'n druk gesprek zagen.' Nog tot op de huidige dag worden wij in ons vaderland geconfronteerd met tendentieuze vertelsels uit de koloniale tijd, waarbij wordt gesteld dat 'inlanders moesten neerknielen' indien ze tot Nederlandse gezagsdragers het woord wilden richten. Leuk dat we dan deze luchtige getuigenissen van luitenant Donck kunnen horen; van zijn ontmoeting met jolige kampongbewoners en het gesprek op het station met z'n vroegere wasbaas.

HET VERTREK MOET AL SPOEDIG KOMEN, MAAR JA . . .

Ten aanzien van de diverse van de KL uit Nederland gedetacheerde officieren, was het steeds zo geweest dat het hele Korps bekende collega's van het KNIL wist wanneer ieder van dezen weer zou gaan repatriëren. Donck nu had zijn zinnen gezet op een vertrek op 29 oktober 1903 met het stoomschip 'Willem III'. Maar hoewel velen in de hiërarchieke keten hielpen uitkijken naar enige duidelijkheid, was het al 22 oktober geworden. Donck had die dag voor vierentwintig uur garnizoenspiket: hij diende ondermeer alle wachten in het grote garnizoen tenminste twee maal te controleren. De dag er na, 23 oktober dus, noteerde hij: 'Om drie uur in de vroege morgen moest ik er weer op uit voor mijn tweede ronde. De Plaatselijke Adjudant

dacht zeker: laat Donck voor de laatste maal nog maar eens een goed piketje kloppen! Een uur na afloop lag ik op mijn bed en sliep nog een paar uurtjes. Ging vóór het ontbijt nog even de hoofdwacht inspecteren, zodat ik eens rustig kon ontbijten. Na controle bij het abattoir en na de rijsttafel fijn geslapen.'

En toen gebeurde het . . .
'Daar kwam de courant en ja waarachtig, daar stond het: Militair departement, Opgedragen aan den voor den tijd vijf jaren bij het Indisch Leger gedetacheerden, sedert tot 1e luitenant bevorderden 2e luitenant der infanterie van het Nederlandsche Leger C.M. Donck, naar Nederland, terug te keeren met een stoomschip, dat voor of op den 1en december 1903 van Batavia derwaarts vertrekt. En met dit bericht kwam voor mij de vraag: zal het mij gelukken donderdagavond met de Willem III te vertrekken? De dag daarop ging ik eerst naar het postkantoor om mijn duiten van de bank te halen.'
Zo ging het nog steeds in Indië! Wij hadden het er al eerder over in ons commentaar, dat belangrijke mutaties voor officieren eerst doodnuchter in de krant stonden en dat betrokkene in de gezagsketen moest vragen: 'als U het officiële besluit ziet, wilt U het dan spoedig doorspelen?'

Gelukkig vonden wij in het dagboek de zekerheid dat zowel de schrijver als zijn verloofde in Nederland met ieder mailschip elkander een brief toezonden. Ook in Batavia wisten diverse goede kennissen dat hij spoedig na aankomst in het vaderland zou gaan trouwen. Zo ontving hij reeds in Batavia al huwelijksgeschenken, echter niet alle even praktisch. Een prachtige grote Chinese zuil met bloempot (hoe krijg je dat grote stuk heelhuids in Holland?). En ook een levende kaketoe (die gaat natuurlijk mee naar Holland; het beest maakt een hels lawaai!).
Al met al dus spannende laatste dagen in Batavia. Het vertrek op 29 oktober lukte ook nog . . .

Noot:

*) Inderdaad heeft het voorval voor Javaanse militairen van het KNIL tot bijna de aanvang van de Eerste Wereldoorlog geduurd voordat een ieder met behoorlijk dienstschoeisel was uitgerust. Voordien liep het gros dezer militairen op blote voeten. Dit complexe onderwerp is hier niet met enkele regels te beschrijven. Verwezen moge worden naar het artikel in ARMAMENTARIA nr. 26 (1986) door C.A. Heshusius, getiteld 'Het Schoeisel van de KNIL-militair'.

(Slot volgt)

J.A.H. ENGELMAN

De bakermat van de marineluchtvaart ligt in de polder. 75 jaar Marinevliegkamp De Kooy

Nog voor de Marineluchtvaartdienst werd opgericht kregen de eerste tien marine-vliegers hun opleiding op Soesterberg. Deze vijf officieren en vijf onderofficieren vormden na de oprichting van het marine-luchtwapen in 1917 hiervan de kern. De marineleiding ging er van uit dat de nieuwe Marineluchtvaartdienst vooral zou gaan beschikken over watervliegtuigen. Het Marinevliegkamp 'De Mok' op Texel was dan ook de eerste basis voor de marinevliegtuigen. Maar voor de landvliegtuigen moest men op zoek naar een andere lokatie, want De Mok was daar niet voor uitgerust. Men vond zuidelijk van Den Helder, al het belangrijkste steunpunt voor de vloot, in de polder 'Het Koegras' een geschikt terrein. Op 7 oktober 1918 vond de indienststelling plaats van het Marinevliegkamp 'De Kooy'.

De marineleiding had haast met de inrichting van De Kooy. Daarom werden de gebouwen in hout opgetrokken om ze later door stenen hangaars en andere stenen panden te vervangen.
Met de ingebruikneming van De Kooy werd ook de jachtvliegschool opgericht. De Koninklijke Marine wilde de eigen vliegers zelf gaan opleiden. De opleiding op landvliegtuigen kregen de jonge marine-vliegers eerst op De Kooy. Daarna volgde de opleiding op watervliegtuigen op het Marinevliegkamp De Mok.
De Kooy werd het centrum van de marinevliegerij. De Technische Dienst werd er voor een belangrijk deel geconcentreerd. Zij was niet alleen verantwoordelijk voor het periodieke onderhoud en de reparaties van min of meer regelmatig voorkomende schadegevallen, maar ook van beproevingen en controle van de nieuwe aankopen. De leveranciers van het vliegend materieel voor de MLD kwamen in de eerste jaren uit Frankrijk, Zweden en Nederland.
Nu de Koninklijke Marine de vliegeropleiding in eigen beheer kon uitvoeren kwam een einde aan de Soesterberg-opleiding voor de marinevliegers. Gebrevetteerden konden of in Nederland geplaatst worden of in de Oost. In dit eilandrijke gebied waren de watervliegtuigen een uitkomst en veel van het nieuw verworven vliegend materieel was dan ook bestemd voor dienst in de tropen.

Wij zullen in onze beperkte beschouwing over het marinevliegkamp niet ingaan op de zeer uiteenlopende soorten vliegtuigen die de jachtvliegschool voor de opleidingen gebruikten. Het waren geen gevechtsvliegtuigen. Toen aan het eind van de jaren '30 de oorlogsdreiging toenam, werd besloten een jachtvliegafdeling van de Luchtvaart Afdeling, de LVA, met Fokker D-XXI's op De Kooy de stationeren.
Op 10 mei 1940 werd het Marinevliegkamp De Kooy door de Duitse Luftwaffe aangevallen, waardoor veel schade werd aangericht. De aanvallers werden de latere bewoners. Op De Kooy werd de 3e Staffel van Jagd Geschwader 1 (JG 1) met Me-109's geplaatst. Nadat deze eenheid in 1942 het veld had verlaten en was teruggetrokken naar Duitsland of verspreid over andere vliegvelden, zoals Leeuwarden, bleef De Kooy voor de rest van de oorlog een uitwijkbasis voor de Duitse jachtvliegtuigen van o.m. Leeuwarden. Op De Kooy, waar tijdens het verblijf van de 3e Staffel uitbreidingen, verbeteringen van de faciliteiten en verbouwingen hadden plaatsgevonden, konden de Duitse jagers terecht voor brandstof en munitie, waarna zij weer de lucht in moesten om het op te nemen tegen terugkerende geallieerde bommenwerpers na hun 'bezoek' aan Duitsland.

Omdat de basis in het noorden van Noord Holland de geallieerde luchtoperaties veel problemen gaf werd besloten het veld effectief uit te schakelen. Dit gebeurde met een bombardement in de nacht van 2 januari 1944. Hoe de geschiedenis van De Kooy gedurende de rest van de oorlog is verlopen is niet bekend. Hierover bestaan geen bruikbare beschrijvingen. Men dient zich te realiseren dat het gebied om het veld tot 'Sperrgebiet' was verklaard en door de strenge bewaking moeilijk benaderbaar.

Na de oorlog bleek het marinevliegkamp door bombardementen en verwaarlozing tijdens de bezetting niet meer bruikbaar. Er werden plannen opgezet om het veld weer geschikt te maken voor de (marine)-vliegerij. In november 1949 werden de plannen voor renovatie en uitbreiding van De Kooy goedgekeurd en in de volgende jaren in fasen uitgevoerd. In de zomer van 1952 landde het eerste vliegtuig, een Catalina-amfibie, op het veld. Ook nu bleef De Kooy, net als voor de oorlog, een basis voor opleiding en onderhoud. Voor de feitelijke indienststelling na Wereldoorlog II noteren wij september 1953. Dan zijn ook de commandements- en legeringsgebouwen klaar en hoeft het interne personeel niet langer te pendelen naar het wachtschip Hr. Ms. Hertog Hendrik.
In de laatste veertig jaar is de 'vliegende bevolking' van De Kooy regelmatig gewijzigd en uitgebreid. Naast de vaste gasten die voor korte of langere periode een onderhoudsbeurt kregen had het marinevlieg-

kamp vanaf 1959 ook vaste bewoners. Toen werd het vliegtuigsquadron 9 met de Fokker S-11 en één Harvard in dienst gesteld voor de vliegeropleiding van adelborsten. Daarmee had het MKV De Kooy weer haar oude functie terug gekregen. Dat De Kooy in de polder lag werd steeds duidelijker door het ontbreken van een goede afwatering, ondanks een drainagesysteem. De behoefte aan een verharde baan op de grasmat liet zich steeds gevoelen.
Met de aanleg werd begonnen en in 1963 kon de nieuwe start- en landingsbaan in gebruik worden genomen.
In 1966 kwam het tweede vliegtuigsquadron op De Kooy: het dit jaar 'gouden' 860 Squadron werd opnieuw in dienst gesteld, nu met WASP-helikopters. In 1973 volgde het tweede heli-squadron, VSQ 7, uitgerust met de Augusta Bell, die al sinds 1962 bij dit squadron was ingedeeld. Later kwam ook hier de WASP, welke weer later werd vervangen door de Westland LYNX voor opsporing- en redding-, zieken- en gewondenvervoer en steun aan de Bijzondere Bijstandseenheid van het Korps Mariniers. De eerste LYNX-heli kwam in 1976 naar De Kooy. Vanaf juni 1979 werden de WASP helikopters bij VSQ 7 en VSQ 860 geleidelijk aan vervangen door de nieuwe LYNX's.
In 1973 was VSQ 9 uit dienst gesteld. De taak - de vliegintroduktie voor de adelborsten van het KIM - was overgedragen aan de Aero Club Holland Noord die sinds 1970 ook op De Kooy was gevestigd.
Door de snelle groei van de booractiviteiten op het Continentaal Plat werd de Heliport Den Helder ook naar een deel van De Kooy overgebracht, zodat civiele en militaire wentelwieken broederlijk het luchtruim boven De Kooy delen. De komst van de LYNX naar het marinevliegkamp heeft verder tot resultaat gehad dat enkele Lynx-gebruikers gezamenlijk daar een NAVO-opleiding zijn gestart, helemaal in de geest van de oude traditie, de beginjaren van De Kooy.

L.W. DE VRIES

De Nederlandse bijdrage te Quatre-Bras en Waterloo, 1815

In de tekst wordt steeds melding gemaakt van het Nederlandse leger. U zult begrijpen dat er vele militairen in dienden die uit een streek afkomstig waren die nu in het hedendaagse Koninkrijk België ligt, daar het hedendaagse Koninkrijk België ten tijde van het gevecht te Quatre-Bras en Waterloo een onderdeel was van het Koninkrijk der Nederlanden. In de meeste boeken betreffende de strijd tegen de Fransen tijdens de 100-daagse regeringsperiode van Napoleon (foto 1) wordt alleen melding gemaakt van de gevechten te Ligny en Waterloo. Het gevecht te Quatre-Bras wordt nauwelijks vermeld, evenals de bijdrage van de Nederlandse onderdelen in de strijd te Quatre-Bras en Waterloo, en indien melding wordt gedaan over de Nederlandse bijdrage is dit meestal in negatieve zin.

Aan negatieve vermeldingen de volgende voorbeelden:

a. 'Door de nieuwe troepen verkregen moed, ondernam de onbezonnen en impulsieve Prins van Oranje een gejaagde tegenaanval'.
b. 'Zo droeg de waangeestige wilskracht van de Prins van Oranje zeer veel bij in het voordeel van de vijand'.
c. 'Hoewel zonder twijfel een jonge man met moed en doorzettingsvermogen, was

de Prins van Oranje geen grote aanwinst voor het Engels-Nederlandse leger van 1815'.
d. 'Sommige van Wellington's Nederlandse troepen, inboezemt met een begrijpelijke onwil om te vechten tegen een leger waarin velen van hen tot kort geleden gediend hadden, verlieten het veld van Waterloo en trokken zich terug naar het bos van Soignes om de afloop van het gevecht af te wachten. Complete compagnieën leken er te zijn, met volledige bewapening, vuur opvlammend onder kookpotten terwijl de manschappen in het rond lagen te roken als rustig of er geen vijand binnen een dag mars afstand was'.
e. 'Dit werd snel gevolgd door de hoofdaanval van de divisie van Erlon op het linker centrum van de geallieerde linies welke bezet waren door Nederlanders en troepen van de divisie Picton, met drie bataljons Highlanders. De eerst genoemden vluchtten wat een gevaarlijke situatie opleverde'.

De meeste auteurs zien de strijd in de aangehaalde periode als een Engels-Hannoverse aangelegenheid, met een bijdrage van Pruisen.

HET NEDERLANDSE LEGER

In 1813 was een begin gemaakt met het oprichten van onderdelen die zich tegen de Franse bezetting keerden, dit kunnen we dan ook zien als de datum dat het Nederlandse leger heropgericht werd.
De infanterie werd verdeeld in drie soorten; Infanterie van Linie, Nationale Militie en Jagers. De bataljons Infanterie van Linie en Jagers bestonden geheel uit vrijwilligers die voor een groot deel gevechtservaring bezaten, opgedaan in het Franse leger of tijdens de deelname aan de strijd om de Nederlandse vestingen 1813-1814. De Nationale Militie bestond voor het grootste deel uit soldaten zonder enige gevechtservaring, met uitzondering van het kader.
De cavalerie bestond eveneens geheel uit vrijwilligers, deels met gevechtservaring.
Het kader, van hoog naar laag, was van een

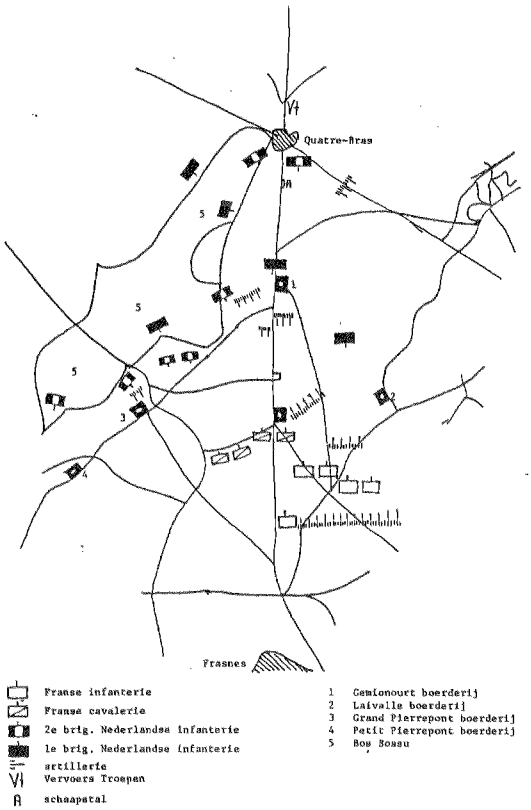

Schets 1: Opstelling te Quatre-Bras.

hoog niveau. Een groot deel van de officieren was opgeleid in het Franse leger en had tevens gevechtservaring opgedaan in het Franse leger, een ander deel ervaring in het Engelse leger. Sommige oudere officieren hadden gevechtservaring uit de periode van voor de Franse tijd, dus van mindere waarde.
De infanterie was verdeeld over drie divisies, de cavalerie was verdeeld over een divisie, toegevoegd was ook een infanterie brigade bestemd voor de koloniën, en wel als volgt:

Algemeen commando: de Prins van Oranje.
Chef Generale Staf: baron De Constant Rebecque (foto 2).
1e Infanterie Divisie (luitenant-generaal Stedman).
1e Brigade (generaal-majoor d'Hauw) bestaande uit: 4e en 6e bataljon Infan-

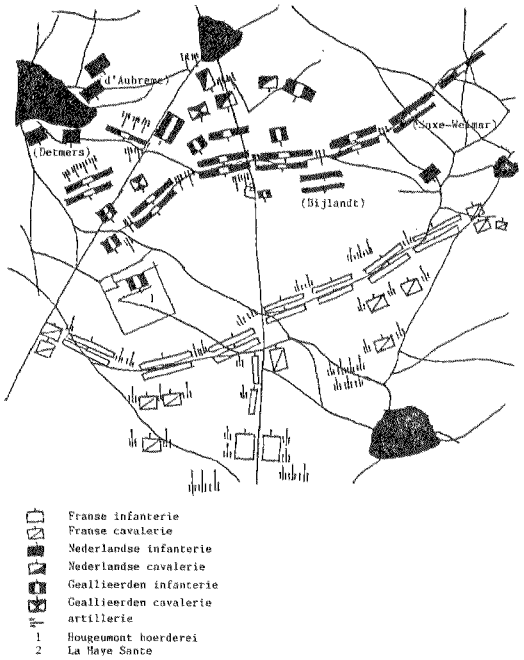

Schets 2: Opstelling te Waterloo.

terie van Linie; 16e bataljon Jagers; 9e, 14e en 15e bataljon Nationale Militie.

2e Brigade (generaal-majoor de Eerens) bestaande uit: 1e bataljon Infanterie van Linie; 18e bataljon Jagers; 1e, 2e en 18e bataljon Nationale Militie, Artillerie te Voet.

2e Infanterie Divisie (luitenant-generaal baron De Perponcher)

1e Brigade (generaal-majoor Van Bijlandt) bestaande uit: 7e bataljon Infanterie van Linie; 27e bataljon Jagers; 5e, 7e en 8e bataljon Nationale Militie, Rijdende Artillerie.

2e Brigade (generaal-majoor prins van Saxen Weimar) bestaande uit: 1e, 2e en 3e bataljon 2e Regiment Infanterie van Nassau; 1e en 2e bataljon regiment Oranje Nassau; Nassausche Vrijwillige Jagers; Artillerie te Voet; Rijdende Artillerie.

3e Infanterie Divisie (luitenant-generaal baron Chassé)

1e Brigade (generaal-majoor Detmers) bestaande uit: 2e bataljon Infanterie van Linie; 35e bataljon Jagers; 4e, 6e, 17e en 19e bataljon Nationale Militie, Rijdende Artillerie.

2e Brigade (generaal-majoor d'Aubremé) bestaande uit: 3e, 12e en 13e bataljon Infanterie van Linie; 36e bataljon Jagers; 3e en 10e bataljon Nationale Militie; Artillerie te Voet.

Indische Infanterie Brigade (luitenant-generaal Antings) bestaande uit: twee bataljons Infanterie van Linie; een bataljon Flankeurs; twee bataljons West Indische Jagers; Artillerie te Voet.

Cavalerie Divisie (luitenant-generaal baron De Collaert)

Brigade Zware Cavalerie (generaal-majoor Jhr. Trip) bestaande uit: Regiment Karabiners No 1, 2 en 3.

1e Brigade Lichte Cavalerie (generaal-majoor baron De Ghigny) bestaande uit: Regiment Lichte Dragonders No 4; Regiment Huzaren No 8.

2e Brigade Lichte Cavalerie (generaal-majoor baron Van Merlen) bestaande uit: Regiment Lichte Dragonders No 5; Regiment Huzaren No 6; Rijdende Artillerie.

ENGELSE OPVATTING NEDERLANDSE ONDERDELEN

Het commando over het gehele geallieerde leger, wat als volgt verdeeld was:

Engelsen	35.726
The Kings German Legio	6.387
Hannoveranen	24.935
Brunswijkers	6.808
Nassauers (in Engelse dienst)	2.880
Nederlanders	29.214
	105.950

Foto 1: Keizer Napoleon.

Foto 2: Generaal Constant Rebècque.

was in handen van de Engelse Generaal Wellington (foto 3). Deze generaal had niet veel vertrouwen in zijn Nederlandse bondgenoten, wat zowel de inzetbaarheid als de loyaliteit betrof. Dit gold trouwens voor de meeste Engelse hogere officieren. Hij plaatste de Nederlandse onderdelen waar hij geen aanval verwachtte, tussen Engelse onderdelen ter omlijsting. De samenwerking tussen Wellington, de Engelse staf, en de Nederlandse commandanten ging niet van harte. Wellington zou het niet vreemd gevonden hebben als de Nederlandse onderdelen overliepen naar de Franse zijde.
Deze instelling van de Engelse staf is natuurlijk lichtelijk te begrijpen. Het Nederlandse grondgebied was sinds kort niet meer onder Frans bewind, na een periode van 29 jaar, en veel Nederlandse militairen hadden aan de zijde van Frankrijk gevochten of zelfs in het Franse leger. Verscheidene Nederlandse commandanten waren bij Wellington bekend vanuit de tijd dat Wellington in Spanje gevochten had, maar toen als vijanden.
Daarnaast speelde mee dat de Nederlandse staf een andere opvatting had ten aanzien van de tactiek van het Franse leger dan Wellington, en de Engelse staf.

VOORAFGAANDE GEBEURTENISSEN

Wellington verwachtte de Franse aanval over de stad Mons, met de opvatting dat Napoleon hem van de zee wilde scheiden. Wellington kon zich niet vinden in de opvattingen van de Prins van Oranje en andere Nederlandse stafofficieren dat Napoleon een aanval in het centrum zou uitvoeren.
Nadat meldingen binnen kwamen dat Franse troepen zich samentrokken aan de grens bij Charleroi, voor het centrum van de geallieerde linies, geloofde Wellington dit niet en vertrok naar Brussel, om deel te nemen aan een bal, op 15 juni, van de hertogin van Richmond.
Nadat de Pruisische voorposten werden aangevallen, bleef Wellington bij zijn opvattingen. Nadat de Nederlandse voorposten, 2e Brigade 2e Divisie, in vuurkontakt kwamen met de Fransen, bracht de Prins van Oranje dat bericht persoonlijk naar Welling-

ton, te Brussel, om tevens te pogen om Wellington te overtuigen van het Nederlandse standpunt, dat de Fransen over Charleroi naar Brussel zouden oprukken en dat ze bij Quatre-Bras het gevecht met de Fransen moesten aangaan. Maar Wellington bleef bij zijn opvattingen, met het afwimpelen van het bericht met het idee van een Franse schijnaanval. Om toch zeker te gaan gaf hij wel het bevel dat alle troepen zich bij Nivelles, halverwege Mons en Quatre-Bras, moesten verzamelen. De Nederlandse onderdelen die zich te Quatre-Bras bevonden moesten zich ook naar Nivelles verplaatsen. Zelfs nadat Wellington het bericht ontving dat de Nederlandse onderdelen bij Frasnes aangevallen werden bleef hij bij zijn standpunt.
Generaal Saxe-Weimar zag het belang van Quatre-Bras in en nam, zonder op nadere orders te wachten, het besluit zijn brigade terug te laten vallen op deze plaats. Generaal De Perponcher (foto 4) zag eveneens het belang van het Quatre-Bras in en zond zijn brigade ook naar deze plaats. Dit alles bracht de complete 2e Nederlandse divisie in stelling te Quatre-Bras, tegen de bevelen van Wellington in.
Generaal De Constant Rebecque nam de leiding van de voorbereidingen te Quatre-Bras op zich, daar de Prins van Oranje nog in Brussel was.
Nadat Wellington het bericht ontving dat de Nederlandse onderdelen bij Frasnes teruggedreven werden door de Fransen, en dat de Pruisen aangevallen werden, zei hij: 'Napoleon heeft mij verrast'. (Dit ondanks de vele berichten en waarschuwingen van de Prins van Oranje en andere Nederlandse commandanten).

HET BELANG VAN QUATRE-BRAS VOOR NAPOLEON

Quatre-Bras was een zeer belangrijke wegenkruising in de verbindingslijn van de legers van de geallieerden. Als Napoleon deze plaats had kunnen veroveren ontstond er een wig tussen het Engels-Nederlandse en Pruisische leger. Daarna kon hij beide legers afzonderlijk vernietigen. Om dit te bereiken splitste Napoleon zijn leger in drie colonnes.

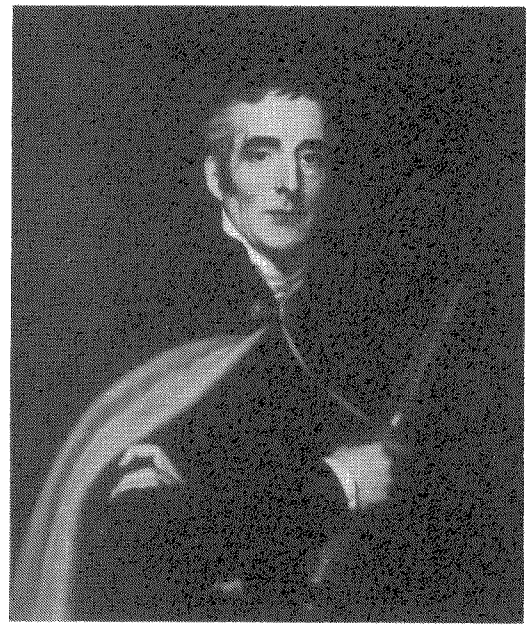

Foto 3: Wellington.

Een colonne zou tegen de Pruisen oprukken, om deze terug te dringen. De tweede colonne zou Quatre-Bras aanvallen, en daarna de Pruisen in de rug aanvallen. De derde colonne zou als reserve dienen, en zou ingezet worden waar deze het hardst nodig was.
Daar Quatre-Bras van groot belang was voor Napoleon kreeg maarschalk Ney het commando over de colonnes die deze plaats moest aanvallen. Napoleon benadrukte het belang van deze plaats in een orde aan maarschalk Ney met de woorden: 'Het lot van Frankrijk is in uw handen'.

QUATRE-BRAS, 16 juni 1815

Generaal de Constant Rebecque had opdracht gegeven om de infanterie bataljons zo verspreid mogelijk op te stellen. Dit met de bedoeling om het geringe aantal manschappen te camoufleren. Tevens zond hij een order naar generaal-majoor van Merlen, om met zijn cavalerie brigade meteen naar Quatre-Bras te komen.
De Prins van Oranje keerde om 03:00 uur terug in zijn hoofdkwartier, en nam het commando weer in eigen hand.
Het 27e bataljon Jagers werd opgesteld in de

buurt van de Laivalle boerderij, het 8e bataljon Nationale Militie aan de bosrand naast Quatre-Bras, het 5e bataljon Nationale Militie bij de boerderij Gemioncourt, het 7e bataljon Nationale Militie aan de zuidrand van het bos Bossu, het 7e bataljon Infanterie van Linie aan de oostrand van het bos achter de 8e Militie als reserve, twee Nassause bataljons bij de viersprong van Quatre-Bras, een Nassaus bataljon bij de boerderij Grand Pierrepont, twee Nassause bataljons in het bos van Bossu en een Nassaus bataljon voor het bos langs de weg naar de boerderij Grand Pierrepont. De artillerie werd opgesteld bij de weg naar Namur, voor de boerderij Gemioncourt en naast de boerderij Grand Pierrepont (schets 1). Met een totale sterkte van 8177 manschappen. Dit werd later nog aangevuld met 1082 manschappen, afkomstig van de 2e Brigade Lichte Cavalerie.
Wellington bezocht Quatre-Bras om 09:00 uur en betoogde zijn instemming met de genomen maatregelen, eveneens gaf hij luitenant-generaal Picton de opdracht om met zijn divisie (Engels) op te rukken naar Quatre-Bras.
Het verspreid opstellen van de bataljons werkte. Nadat maarschalk Ney voor Quatre-Bras arriveerde, met de infanterie divisies Bachelu Foy en de cavalerie divisie Piré, en de bataljons waarnam veronderstelde hij dat het de voorposten waren van het Engelse leger, en had geen idee dat het alleen ging om een zwakke Nederlandse divisie. Maarschalk Ney besloot om met de aanval te wachten tot er meer Franse onderdelen, infanterie divisie Jérôme en een brigade kurassiers van Kellermann, gearriveerd waren. Dit gaf de Nederlandse onderdelen meer tijd om zich goed op te stellen en Picton rukte ondertussen op naar Quatre-Bras.
In de namiddag om 14:00 uur, vielen de Fransen uiteindelijk aan, met de divisie Bachelu en Foy. Zij namen de Nederlandse bataljons onder zwaar artillerievuur. Hierdoor moest het 27e bataljon Jagers terugvallen op Gemioncourt waar het zich naast het 5e bataljon Nationale Militie opstelde. Samen probeerden ze met alle geweld de boerderij te behouden, maar moesten na een

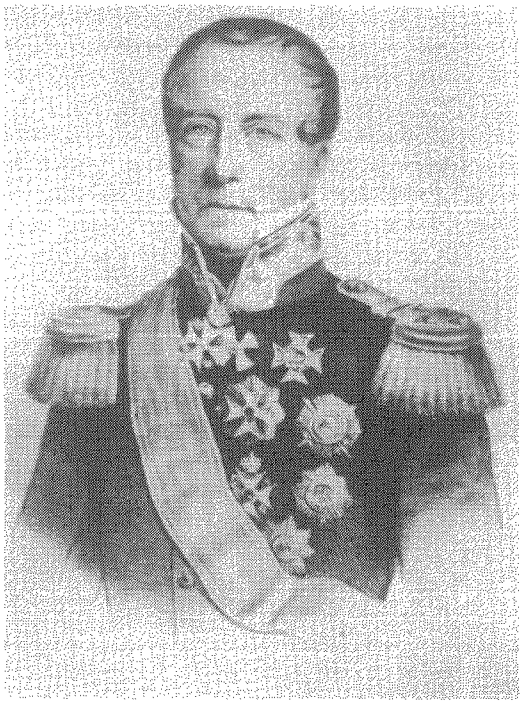

Foto 4: Generaal Perponcher.

tijd zich terugtrekken tot aan de schaapstal. De bataljons opgesteld in het bos moesten zich eveneens terugtrekken. Tijdens dit alles arriveerde de cavalerie brigade van generaal-majoor Van Merlen (foto 5), 16:30 uur. Dit gaf de infanterie bataljons weer nieuwe moed. Het 27e bataljon Jagers (foto 6) en het 5e bataljon Nationale Militie verdreven de Fransen met een felle tegenaanval uit de boerderij. Hier werden verscheidene Fransen tegenaanvallen afgeslagen. De Prins van Oranje zag dit en snelde zich naar de beide bataljons om ze te feliciteren met hun succes. Op dat moment werden de bataljons opnieuw aangevallen. De Prins van Oranje stelde zich voor het 5e bataljon Nationale Militie en leidde de tegenaanval. Het regiment Huzaren No 6 viel eveneens onmiddellijk de Franse linies aan om de twee bataljons te ontzetten, maar bij het uitvoeren van de charge werden zij wederom aangevallen door twee Franse eskadrons Jagers te Paard en drie eskadrons Lanciers, en terug geslagen. Tijdens deze door de Fransen uitgevoerde charge werd het 27e bataljon

Jagers, die niet op tijd de carré vormde, bijna geheel uiteen geslagen. De eerste Engelse versterkingen waren ondertussen gearriveerd.
Tegelijk dreigde er nieuw gevaar, het Franse 6e Regiment Jagers te Paard viel aan. Het regiment Huzaren No 6 met enkele eskadrons van het Regiment Lichte Dragonders No 5 voerde meteen een tegenaanval uit. De overige eskadrons van het Regiment Lichte Dragonders No 5 deed een vernieuwde poging om de twee bataljons te ontzetten. Deze tegenaanval leidde tot succes. De twee bataljons vielen terug op Quatre-Bras.
Tijdens de tegenaanval van het Regiment Huzaren No 6 werd deze beschoten door de Engelse infanterie, die ze vanwege de groene uniformen aanzagen voor Fransen. Door de grote verliezen werden de twee cavalerie regimenten verder niet meer ingezet.
Maarschalk Ney bemerkte dat er steeds meer versterkingen arriveerden en zond de divisie van Jérôme het slagveld op. Deze divisie splitste zich in twee colonnes. De linker wendde zich tegen Grand Pierrepont en de rechter tegen de Nassause bataljons in de zuidelijke punt van het bos van Bossu. De Franse aanval op het bos was zo hevig dat het 7e bataljon Infanterie van Linie de Nassause bataljons te hulp moest snellen. Maar rond 17:00 uur waren de Fransen heer en meester over de boerderij Gémioncourt, Grand Pierrepont, Piraumont en het bos van Bossu. Daar er steeds meer Engelse troepen arriveerden, deed maarschalk Ney een herniewde poging om de viersprong van Quatre-Bras te veroveren. Maarschalk Ney smeet de Kurassiers in de aanval. De Kurassiers vielen met ware doodsverachting aan en sommige bereikten zelfs de viersprong. Maar de stevig opgebouwde carrees weken niet. Uiteindelijk weken de Kurassiers en dit vormde het sein voor de algemene vlucht. De Fransen werden uit Piraumont verdreven. Toen de 1e Engelse divisie aanviel gaf de Prins van Oranje het 2e Regiment Infanterie van Nassau, het 1e bataljon Regiment Oranje Nassau en het 7e bataljon Infanterie van Linie de opdracht het bos van Bossu en de voerderij Grand Pierrepont stormenderhand te hernemen. Omstreeks 22:00 uur

Foto 5: Generaal Van Merlen.

gaven de Franse de strijd op. De strijd liep ten einde. De Fransen verloren 4200 man.

17 juni 1815
Doordat de Fransen een dag oponthoud hadden bij Quatre-Bras kon Wellington zijn strijdmacht te Waterloo verzamelen.
Na het gevecht te Quatre-Bras liet Wellington de troepen terugvallen naar Waterloo. Hier nam het Engels-Nederlandse leger stelling om het gevecht met de Fransen aan te gaan.
De Nederlandse troepen werden als volgt te Waterloo geplaatst: Brigade van Bijlandt in het centrum, links van de wegkruising voor de weg naar het dorp Ohain; de Brigade van Saxe-Weimar geheel links van de linie bij het dorpe La Haye-Papelotte en het 1e bataljon 2e Regiment Infanterie van Nassau in de boerderij Hougomont. De Divisie Chassé in reserve bij het dorpe Braine l'Alleud en Mainbeek. De Divisie van Stedman en de Brigade van Anthing, onder bevel van Prins Frederik, te Hall, om een eventuele omtrekkende beweging van Napoleon tegen te houden. De Nederlandse cavalerie werd opgesteld naast de boerderij Mont St. Jean (schets 2). Nadat Wellington de voorberei-

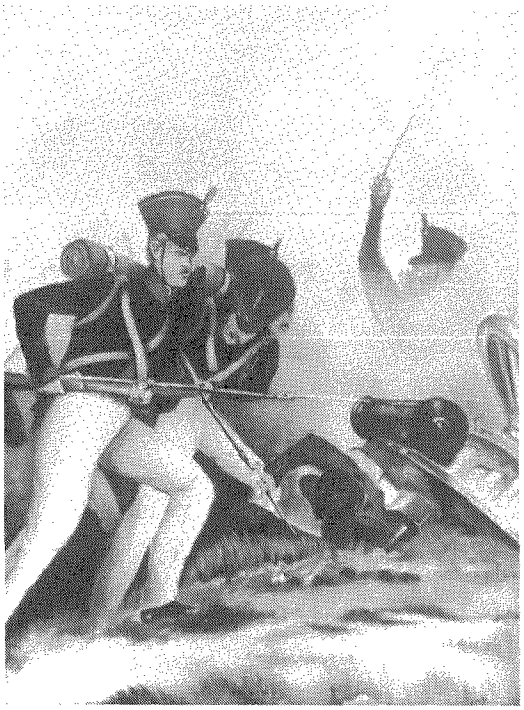

Foto 6: Tegenaanval 27e bat. Jagers te Quatre-Bras.

dingen van de Franse aanval waarnam liet hij de Nederlandse cavalerie meer naar achter de bedreigde frontgedeeltes opstellen.
Zelfs na het standvastig optreden van de Nederlandse onderdelen te Quatre-Bras vertrouwde Wellington de Nederlanders niet. Hij stelde de brigades afzonderlijk op, in een stuk linie waar hij wederom geen aanval verwachtte. Geen Nederlandse divisie werd in zijn geheel in linie geplaatst. De Prins van Oranje kreeg zelfs geen commando over Nederlandse onderdelen. De Brigade van Bijlandt werd opgesteld tussen de Engelse brigades Kempt en Pack, daar zij dan het stuk linie konden overnemen voor als de Nederlandse brigade zou vluchten.

WATERLOO, 18 juni 1815

Voordat het gevecht begon gaf generaal De Perponcher de Brigade van Bijlandt opdracht om zich ook achter de holle weg op te stellen. Rond 11:00 uur begon de Franse aanval. Napoleon vertrouwde de hoofdaanval toe aan maarschalk Ney. Deze aanval werd ingeleid door een vernietigend artillerievuur op de geallieerde linies. De opgestelde infanterie bataljons leden zware verliezen. Omstreeks 14:00 uur hield de artillerie beschieting op. Uit de kruitdampen traden dichte tirailleur linies, onder luid geschreeuw: 'Leve de Keizer', naar voren. Na een tijd begon de Franse artillerie weer met vuren. De geallieerde artillerie concentreerde zich geheel op de oprukkende Franse linies. Hierdoor week de divisie Donzelot, versterkt door de Brigade Bourgeois, samen 7000 man, uit naar rechts, richting Brigade van Bijlandt. Toen deze brigade aangevallen werd weken de in eerste linie geplaatste bataljons achteruit waar ze zich naast het 5e bataljon Nationale Militie in tweede linie opstelden. De Franse aanval drukte door en passeerde de plaats waar de eerste linie gestaan had. Engelse cavalerie viel de Franse linies op dat moment aan. De Brigade van Bijlandt zette de tegenaanval in en drukte de Fransen terug. Het Regiment Lichte Dragonders No 4 mengde zich ook in het gevecht waardoor de Fransen van alle zijden werden aangevallen. De ingezette tegenaanval was zo fel dat de Franse linies teruggedreven werden tot over de holle weg. Maar hier werden de Nederlandse troepen weer vol getroffen door het Franse artillerie-vuur, waardoor ze weer naar de oude posities terug moesten gaan.
Na hersteld te zijn zette het 7e bataljon Infanterie van Linie, samen met Rifles van Kempt en de Highlanders van Pack, een stormaanval op de Franse linies in, onder leiding van generaal-majoor Van Bijlandt. Vele bereden stafofficieren streden te voet mee. Bij die tegenaanval werd generaal Van Bijlandt en luitenant-kolonel Van den Sande, de bataljonscommandant, verwond. Het commando over de brigade moest overgedragen worden aan luitenant-kolonel De Jongh, die reeds bij Quatre-Bras een been gebroken had en zich bij Waterloo op zijn paard had laten vastbinden.
De andere Nederlandse bataljons hadden zich ook bij de tegenaanval aangesloten. Van die bataljons werden de luitenant-kolonel Westenberg en luitenant-kolonel Singendonck eveneens gewond, en moesten het commando overdragen. Het 7e bataljon

Infanterie van Linie dat te Quatre-Bras Infanterie van Linie dat te Quatre-Bras al een verlies had geleden van 13,4% verloor nu nog eens 24,4% van de overgebleven manschappen. De Fransen verloren bijna 5000 man en vielen terug op La Belle Alliance. Het Franse artillerie-vuur begon opnieuw. Wellington liet de restanten van de Brigade Van Bijlandt terugvallen tot in de tweede linie. Het was nu ongeveer 15:00 uur.
De Fransen voerden een nieuwe aanval uit, hoofdzakelijk met cavalerie. De Nederlandse cavalerie veranderde van opstelling om wederom achter de bedreigde infanterie opgesteld te worden. Om 16:00 uur werd de aanval op de boerderij La Haye Sainte nog heviger. Ditmaal met succes, de boerderij moest prijsgegeven worden.
Wellington gaf de order dat de infanterie zich in carree moesten opstellen. Het bevel was nauwelijks uitgevoerd of de Franse cavalerie viel, met het cavaleriekorps Milhaud en de lichte cavalerie van de Garde (totaal 4600 man), opnieuw aan. Het Regiment Karabiniers No. 1 viel de rechter vleugel van de vijandelijke cavalerie aan en drong ze terug, ten koste van grote eigen verliezen. Engelse Dragonders namen de tegenaanval over. Snel daarna voerden eveneens het Regiment Karabiniers No. 2 en No. 3 een tegenaanval uit onder leiding van de Prins van Oranje. Ook ditmaal werd de Franse cavalerie uiteengeslagen, maar ook wederom met grote eigen verliezen. Hierna kwam de Brigade Zware Cavalerie niet meer in actie. Doordat de Brigade Lichte Cavalerie Chigny meer westwaarts was opgsteld bleef deze in eerste instantie buiten het gevecht. Nadat de Fransen de boerderij Hougomont hadden ingesloten konden de Fransen meer in westelijke richting oprukken waardoor verscheidene schermutselingen ontstonden. De Divisie Chassé (foto 7) leed eveneens zware verliezen door het vijandelijk vuur. De Franse cavalerie viel opnieuw aan, Ney stuurde alles wat kon rijden het veld op. De Engels-Nederlandse linies vingen de charges goed op. Omdat er een gat dreigde te vallen tussen het centrum en de linker vleugel, ongeveer ook om 15:00 uur, werd de 3e divisie hierheen verplaatst, waar ze aan de

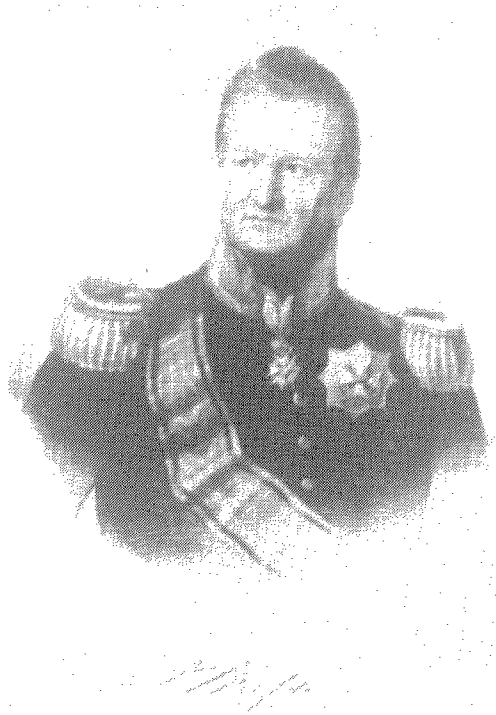

Foto 7: Generaal Chassé.

straat naar Nivelles in tweede linie werd geplaatst, waar ze spoedig drie Franse cavalerie aanvallen doorstonden.
De Franse aanval nam in kracht toe en verscheidene stellingen werden onder de voet gelopen. De Brigade Lichte Cavalerie Ghingy ontving van de Prins van Oranje om 19:00 uur de opdracht om de Franse Kurassiers aan te vallen. Deze trokken zich meteen terug toen de aanval werd ingezet. Langzamerhand begonnen de Franse cavalerie aanvallen in sterkte af te nemen. Maar de Franse cavalerie trok zich niet terug, ze verzamelde zich weer en viel opnieuw aan. Napoleon beval de Garde tot de aanval. De Franse Garde viel aan onder geschreeuw van de woorden: 'Vive l'Empereur'. Chassé stond met zijn staf toe te kijken. Hij zag door de rook heen hoe de Franse Garde begon op te rukken. De Prins van Oranje nam dit ook waar en verplaatste zich naar de Divisie Chassé, hierbij raakte de Prins van Oranje gewond, eskadrons van het Regiment Karabiniers No. 1 en No. 3 voerden meteen een

aanval uit, met grote verliezen, om de Prins van Oranje te ontzetten. De eerste aanval van de Franse Garde kon de zwaar gehavende Engelse-Nederlandse linie nog net afslaan, maar de Garde zette meteen een nieuwe aanval in. Chassé zag dit en stelde zich aan het hoofd van de Brigade Detmers (foto 8) en riep: 'Voorwaarts, met de bajonet chargeeren'. De stormaanval werd ingezet onder luid gejuich van: 'Oranje boven' en 'Lang leve de koning', en de Nederlanders wierpen zich op de aanstormende Garde. Het Regiment Huzaren No. 6 mengde zich eveneens in de tegenaanval. De Garde-aanval stotterde en stopte. Dit was het teken voor de algemene tegenaanval van het geallieerde leger. De Midden Garde vluchtte, maar de Oude Garde ging ten onder waar ze stond. Om 20:00 uur moesten de Fransen de boerderij La Haye Sainte weer prijsgeven, en de afsluiting van de boerderij Hougomont opgeven. De andere Franse onderdelen begonnen ook terug te vallen. Vooral toen de Pruisische hoofdmacht op het slagveld arriveerde. De restanten van den Nederlandse cavalerie wierpen zich op de terugtrekkende Franse onderdelen.
Om 22:00 uur was alles voorbij. Wellington staakte de achtervolging. Blücher daarentegen zette de achtervolging met de Pruisen voort.

Foto 8: Aanval Brigade d'Aubrême.

NABESCHOUWING

Napoleon verklaarde tijdens zijn tweede ballingschap, te St. Helena: 'Zonder het heldhaftig besluit van de Prins van Oranje om met zijn kleine macht bij Quatre-Bras stelling te nemen, zou ik het Pruisische leger over de Rijn terug geworpen hebben. Was dit gebeurd dan zou de kaart van Europa er hoogstwaarschijnlijk heel anders hebben uit gezien. Alle eer van de veldtocht komt hem alleen toe.' Met deze woorden onderstreept Napoleon het standvastig en doortastend optreden van het Nederlandse leger in 1815.
Dit standvastig optreden kan alleen nog meer benadrukt worden met het vermelden van het aantal verliezen tijdens beide gevechten:

2e divisie	2178 man	26.5%
3e divisie	743 man	10.0%
cavalerie	1128 man	31.0%

En dat er niet alleen verliezen zijn geleden bij de gewone soldaten of lager kader, de volgende lijst van gesneuvelde of gewonde commandanten:

Majoor Hegmann, 3e bat 2e Regiment Nassau, Waterloo
Majoor Van Limburg Stirum, adj. Prins van Oranje, Quatre-Bras
Majoor Opstall, artillerie 2e brig 2e Infanterie div, Quatre-Bras
Majoor Paravicini di Capelli, staf Brigade van Merlen, Quatre-Bras
Luitenant-kolonel Van den Sande, 7e bat Infanterie van Linie, Waterloo
Luitenant-kolonel Singendonck, 7e bat Nationale Militie, Waterloo
Luitenant-kolonel l'Honneux, 3e bat Infanterie van Linie, Mont St. Jean
Luitenant-kolonel Renno, Reg Lichte Dragonders No 4, Waterloo
Luitenant-kolonel Westenberg, 5e bat Nationale Militie, Waterloo
Luitenant-kolonel Lechleitner, Reg Karabiners No 3, Waterloo
Luitenant-kolonel De Mercx, Reg lichte Dragonders No 5, Quatre-Bras
Luitenant-kolonel De Jongh, 8e bat Nationale Militie, Quatre-Bras
Luitenant-kolonel Coenegracht, Reg Karabiners No 1, Waterloo

Foto 10: Nederlands Cavalerie monument te Quatre-Bras.

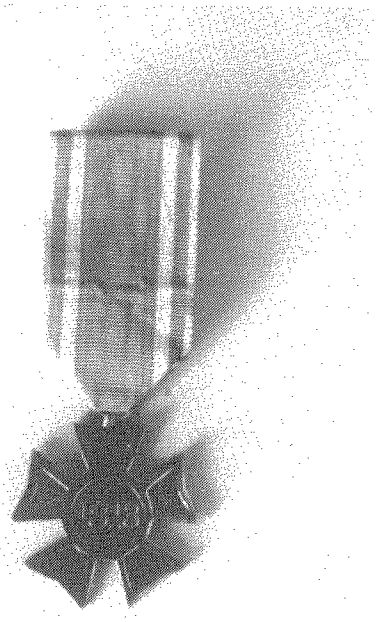

Foto 11. Zilveren Kruis.

Kolonel Van Zuylen van Neyvelt, Generale Staf, Waterloo
Generaal-majoor Van Merlen, 2e Brig Lichte Cavalerie, Waterloo
Generaal-majoor De Bijlandt, 1e Brig 2e Infanterie divisie, Waterloo
Luitenant-generaal De Collaert, Divisie Cavalerie, Waterloo
Luitenant-generaal De Perponcher, 2e Infanterie divisie,Waterloo
Prins van Oranje, Commandant Nederlands leger, Waterloo

Sommige onderdelen binnen het Nederlandse leger dragen heden ten dage nog opschriften, als krijgsverrichting, op de regimentsvaandels, ter herinnering aan de deelname aan gevechten ten tijde van de 100-daagse regering van Napoleon:

Regiment Limburgse Jagers, Quatre-Bras en Waterloo 1815
Regiment Infanterie Menno van Coehoorn, Waterloo 1815
Regiment Infanterie Oranje Gelderland, Quatre-Bras en Waterloo 1815
Regiment Infanterie Chassé, Quatre-Bras en Waterloo 1815
Regiment Huzaren van Boreel, Quatre-Bras en Waterloo 1815
Regiment Huzaren van Sytzama, Waterloo 1815
Regiment Huzaren Prins Alexander, Quatre-Bras en Waterloo 1815
Regiment Genietroepen, Veldtocht 1815

Het 2e Regiment Infanterie van Nassau droeg tot aan de eerste wereldoorlog de naam 'La belle Alliance' op de helm, ter herinnering aan hun bijdrage te Waterloo.

Ter nagedachtenis aan de gesneuvelde militairen zijn er verscheidene gedenktekens opgericht:
Te Quatre-Bras en Waterloo een gedenkteken ter nagedachtenis aan de gesneuvelde Belgische militairen, te Quatre-Bras een gedenkteken voor de gesneuvelde Nederlandse cavaleristen (foto 10). Te 's-Gravenhage een ruiter standbeeld van Koning Willem II, ter herinnering aan o.a. Quatre-Bras en Waterloo, en een huldeblijk met o.a. de opschrift Waterloo. Te Waterloo een monument ter herinnering aan de Nederlandse-Engelse overwinning op de Fransen. Te Soestdijk een gedenkzuil ter herinnering aan Quatre-Bras. Koning Willem I reikte aan de Nederlandse divisies in het totaal 879 Militaire Willems Orden uit voor bewezen diensten uit tijdens het gevecht te Quatre-Bras en/of Waterloo. De Nederlandse regering gaf in 1865 een herinneringsmedaille, het Zilveren Kruis, uit voor de nog levende militairen die deelgenomen hadden aan een gevechtshandeling in de periode 1813-1815 (foto 11).

Bronnen:

- De Nederlandse Cavalerie (1963).
- De Nederlandse Infanterie (1967).
- Op de Bres voor Nederlandse onafhankelijkheid (1939).
- Armeen und Waffen band 2, Napoleons Verbundete in Deutschland band 2, Nassau und Oldenburg (1979).
- Waterloo, verhaal van het verloop van de beroemde dag van 18 juni 1815 (. . .).
- Waterloo, 1815 (. . .).
- Beknopt overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen uit de Nederlandse krijgsgeschiedenis van 1568 tot heden, (1935).
- Onze Koninklijke Landmacht 2, Koninklijke Marechaussee en Cavalerie (1968).
- Quatre-Bras en Waterloo, voorspel en geschiedenis der krijgsbedrijven van 15 tot en met 18 juni 1815 (1944).
- Napoleon en het Keizerrijk, 1769-1815-1821, deel II (1970).
- Het einde van Napoleon, Waterloo 1815 (1990).
- Waterloo, Glorie zonder helden (1990).
- Firing Line (1985).
- The history and traditions of the Royal Scots Dragoon Guards (1978).
- Waterloo, The hundred days (1981).

K. MALAN

De fatale misrekening

Kort na het middaguur van woensdag 31 maart 1943 werd de Rotterdamse wijk Tussendijken getroffen door een Amerikaans luchtbombardement. De gevolgen waren rampzalig. In het dichtbevolkte stadsdeel tussen de driehoek Mathenesserweg, Marconiplein en Hudsonstraat werden 834 panden verwoest en gingen circa 2600 woningen verloren. Helaas bleef het niet alleen bij materiële schade. Bij de burgers die om het leven kwamen was van 117 mannen, 107 vrouwen en 83 kinderen de identiteit bekend. Met de 83 niet geïdentificeerde slachtoffers meegeteld kon derhalve het dodental op tenminste 400 gesteld worden. Van de ongeveer 500 gewonden lagen er een maand later nog ruim 100 met zwaar letsel in verschillende ziekenhuizen. Het relaas van diverse mensen, die zowel de luchtaanval als de daarna heersende branden hebben meegemaakt, is in het verleden meer dan eens gepubliceerd. Voornamelijk persoonlijke ervaringen en waarnemingen van diep menselijk leed. Over het hoe en waarom van dit rampzalige bombardement is echter weinig bekend. Eigenlijk is door de jaren heen alleen het vermoeden blijven bestaan, dat het nooit de Amerikaanse bedoeling geweest kon zijn om burgerdoelen te treffen in het bevriende Nederland.

De luchtaanval op Tussendijken 31 maart 1943. Het gros van de bommen valt in de driehoek gevormd door 1. Mathenesserweg, 2. Marconiplein en 3. Hudsonstraat. De IJsselhaven en Lekhaven zijn goed waar te nemen. De meest westelijk gelegen Keilehaven gaat goeddeels schuil achter een wolkenpartij. Een schuilkelder bij Van Berkel's Patent, aan de Keileweg, wordt eveneens getroffen. Onder de 32 doden, die daar worden geteld, zijn 28 personeelsleden.
(Foto: Public Record Office, Kew, Londen)

Het drama van Tussendijken is terug te voeren naar hetgeen twee maanden eerder, in januari 1943, werd besloten op de conferentie van Casablanca. In deze plaats aan de Atlantische kust van Marokko waren Churchill en Roosevelt, vergezeld van hun militaire adviseurs, bijeengekomen om het verdere verloop van de oorlog te bespreken. De Duitsers en de Italianen waren inmiddels uit Afrika verdreven en de voorbereidingen om via Sicilië Italië aan te vallen waren al in een vergevorderd stadium. Voorts gingen militaire invasies op het vaste land van West-Europa tot de reële mogelijkheden behoren. Eerst diende echter het Duitse militaire, industriële en economische potentieel te worden ontwricht en vernietigd. Voor een gecombineerd offensief tegen de Duitsers hadden de chefs van staven de plannen al uitgewerkt. Daarin werd prioriteit verleend aan de luchtoorlog, met als voornaamste doel 'de ondermijning van het moreel van de Duitse bevolking tot het punt waarop het vermogen om gewapende tegenstand te bieden zou zijn gebroken'.
Over de manier waarop dit verwezenlijkt moest worden waren de meningen verdeeld. De Britten waren voor areabombing, een methode waarbij een groot en van tevoren aangegeven gebied werd aangevallen.
Bomber Command van Sir Arthur Harris had in de praktijk ervaren dat deze methode, waarbij werd aangevallen onder dekmantel van de duisternis, dus 's nachts, het meeste effect sorteerde. Bovendien was het aantal vliegtuigen dat bij zo'n operatie verloren ging kleiner dan bij dagaanvallen. De Britten konden, in tegenstelling met hun Amerikaanse bondgenoten, uit eigen ervaring spreken. Aan de verdedigende kant hadden zij die opgedaan tijdens de Londense Blitz (de Duitse luchtaanvallen op Londen, eind 1940 en begin 1941) en als aanvaller hadden ze meer dan twee jaar ervaring opgedaan met hun vluchten naar Duitsland.
De Amerikanen hadden over de luchtoorlog een heel andere mening. Zij verwachtten meer van strategische bombardementen, die bij daglicht werden uitgevoerd. Voor die operaties vertrouwden zij op hun Eighth Air Force van generaal Ira C. Eaker. De Achtste Luchtmacht was gestationeerd in Engeland en de B-17 Vliegende Forten en B-24 Liberators behoefden, zwaar bewapend als ze waren, vijandelijke jachtvliegtuigen niet te duchten. Generaal Eaker, die door president Roosevelt naar Casablanca was meegenomen, probeerde de vergadering daarvan te overtuigen. 'De dag-bommenwerpers', zo hield hij de deelnemers aan de conferentie voor, 'kunnen een klein en belangrijk doel raken - zoals op zichzelf staande kleine fabrieken - die 's nachts niet gezien, laat staan gevonden kunnen worden. Bovendien is de nauwkeurigheid van daglicht-bombardementen vijf maal zo groot als de beste nacht-bombardementen.'
Deze controversiële opvattingen noopte de vergadering na te gaan hoe het Britse en het Amerikaanse aandeel op elkaar kon worden afgestemd om tot een gecombineerd luchtoffensief te komen. Uiteraard werd daar niet van verwacht dat dit op zichzelf de overwinning kon brengen, maar wel dat ze een situatie kon scheppen waarin de landstrijdkrachten de overwinning konden bewerkstelligen. Met dat voor ogen kwamen de chefs van staven met een Richtlijn waarin prioriteiten waren gesteld. Omdat de geallieerde scheepvaartverbindingen nog steeds ernstig werden bedreigd door Duitse onderzeeboten moesten de Britten het U-boot gevaar ter zee bezweren. De wal-faciliteiten van deze boten moesten ook worden aangevallen. Deze twee punten stonden bovenaan de lijst. Vervolgens bevatte de Richtlijn objecten als vliegtuigindustrie, transport, olieraffinaderijen, haveninstallaties, scheepswerven en verdere oorlogsindustrie. De met naam en toenaam vermelde doelwitten kreeg de Amerikaanse luchtmacht aangewezen en de wat vaag geformuleerde algemene taak was weggelegd voor de Britten. Er werd overigens geen antwoord gegeven op de vraag hoe de operaties van Bomber Command en die van de Amerikaanse Achtste Luchtmacht gecombineerd konden worden. In feite liet de Richtlijn het aan Bomber Command en de Achtste Luchtmacht over om zo goed mogelijk hun eigen koers en strategie te volgen.
De geschiedenis zou leren, dat in het derde

jaar van Duitse bezetting ook het Rotterdams havengebied tal van doelen telde die onder de Richtlijn van Casablanca vielen.

THE MIGHTY EIGHTH

Al in januari 1942 was een aantal Amerikaanse luchtmachtofficieren in Engeland aangekomen om de opbouw en organisatie van de nieuwe Achtste Luchtmacht te realiseren. Anders gezegd, de groep had de zware taak er zorg voor te dragen dat deze luchtmacht zo spoedig mogelijk operationeel werd en kon gaan deelnemen aan de strijd. Daarvoor moesten nieuwe vliegvelden worden aangelegd of bestaande van de Britten worden overgenomen. Voorts moesten er honderden vliegtuigen vanuit de Verenigde Staten worden overgevlogen. Verder moesten er onderkomens worden gebouwd voor de bemanningen, het grondpersoneel en het talrijke materieel. Door deze en verschillende andere oorzaken zou het nog tot augustus 1942 duren alvorens de Achtste Luchtmacht met operationele vluchten kon beginnen. Voor deze operaties beschikten de Amerikanen over viermotorige B-17 en B-24 bommenwerpers, die een grote actieradius hadden en een enorme bommenlast konden meevoeren. Daarnaast waren deze bommenwerpers uitgerust met tal van afweermiddelen tegen vijandelijke jachtvliegtuigen. Uit maar liefst zes koepel- en zijluik-opstellingen kon in alle richtingen vuur worden afgegeven. Voorts waren alle B-17 en B-24 bommenwerpers uitgerust met een Norden-bomrichtvizier, een zeer ingenieus en technisch uitgevoerd hulpmiddel om bommen op de juiste plaats te krijgen. Daarvoor bevatte het apparaat onder meer een sterke telescoop en twee elektrisch aangedreven gyroscopen, die de stabiliteit van het vizier moesten garanderen tijdens de vlucht. Na het invoeren van de vliegsnelheid, vlieghoogte, windsnelheid en richting, drift en verdere voor de vlucht nog belangrijke gegevens bepaalde het Nordenvizier het juiste moment waarop de bommen moesten worden afgeworpen. Dat aan dit bomrichtvizier een hoge nauwkeurigheid kon worden ontleend was gebleken bij proefnemingen in de Verenigde Staten aan het begin van de oorlog. Bij die testen was het de luchtmacht zelfs gelukt om vanaf grote hoogte bommen op slechts 15 meter afstand van het doel te deponeren.

Dat er het nodige verschil bestond tussen proefnemingen onder ideale omstandigheden en oorlogsvluchten naar en boven vijandelijk gebied was de harde les die de Amerikanen snel zouden leren. Bij bewolkt en slecht weer functioneerde het Nordenvizier niet nauwkeurig en bij confrontaties met Duitse Messerschmitt-jagers bleken de Vliegende Forten en Liberators wel degelijk kwetsbaar. Toch bleef de Achtste Luchtmacht, zelfbewust 'The Mighty Eighth' genaamd, volharden in dagoperaties.

PROBLEMEN

De 102 Amerikaanse bommenwerpers die op 31 maart 1943 het luchtruim kozen voor de aanval op het Rotterdamse havenbekken waren gestationeerd op verschillende vliegvelden. Om binnen de risico-normen toch zo snel mogelijk bij elkaar in formatie te komen vertrokken de toestellen met tussenpozen van dertig tot zestig seconden. Na de start mochten de boordradio's niet direct voor navigatie of communicatie worden gebruikt. Deze maatregel was uit veiligheidsoverwegingen genomen aangezien de vijandelijke afluisterposten alleen al uit de radiosignalen van de bommenwerpers zich een beeld zouden kunnen vormen van de op handen zijnde aanval. Daarom maakten de bommenwerpers gebruik van radiobakens, waarvan de loodrechte signalen niet gestoord of afgebogen konden worden en die op verschillende plaatsen in Engeland waren opgesteld. Met behulp van het radiobaken kroop iedere piloot met zijn toestel via een grote spiraal naar de formatiehoogte. Doordat de onderlinge afstand tussen de klimmende gevaarten uiterst gering was en het formeren van een uit zesendertig toestellen bestaande groep meer dan een uur vergde was de hele procedure zeer riskant en tijdrovend.

Zodra de groep zich had verzameld en iedere piloot zijn plaats in de formatie had ingenomen werd er koers gezet naar een volgend radiobaken. Daar vlogen de van

elders afkomstige bommenwerpers inmiddels rond om deel te gaan uitmaken van het grotere verband. Deze procedure herhaalde zich nog twee keer alvorens het gehele eskader was samengesteld. Vanaf de grond gezien leken de toestellen van een dergelijke formatie naast elkaar, vleugeltip aan vleugeltip, te vliegen. In werkelijkheid vlogen zij schuin boven en onder elkaar. Dat was het gevolg van de formatiemethode, die bij de USAAF gebruikelijk was. De basiseenheid van een eskader was een Flight, die uit drie toestellen bestond. De lead, de bommenwerper die de flight aanvoerde, werd gevolgd door een schuin rechtsachter en iets hoger en een linksachter en iets lager vliegend toestel. Vier Flight's vormden een squadron, die onderling ook weer op verschillende hoogten vlogen. Drie squadrons vormden tenslotte een Bombardment Group, welke eenheid met de afkorting BG werd aangeduid. De BG's vlogen eveneens in een lead, low en high-group. Zodoende was er tussen het hoogst en het laagst vliegende toestel van het eskader een hoogteverschil van circa zevenhonderd meter. Een dergelijke formatie - in het vliegersjargon Combat Box genaamd - bood voordelen bij de verdediging tegen vijandelijke jachtvliegtuigen en bij het uitvoeren van de voornaamste taak, het bombarderen.

Boven de Noordzee moesten de Vliegende Forten en Liberators op een harde zijwind uit het noorden bijsturen. Dat verhinderde niet, dat zij toch zijdelings van hun koers werden weggezet. Daardoor kwam de formatie uit bij de Belgische badplaats Oostende. De Bomb Groups moesten vervolgens de kustlijn naar het noorden volgen. Na circa 40 minuten verkenden zij in de verte de Nieuwe Waterweg, maar het werkelijke doelgebied leek schuil te gaan onder een wolkendek. Voor 69 piloten een reden om niet aan te vallen en met hun toestellen naar huis terug te keren. Daarmee gaven zij gehoor aan de uitdrukkelijke opdracht, dat bij doelen in 'bevriend' gebied met woonwijken in de buurt het zicht goed moest zijn. De vliegers van de overige bommenwerpers meenden echter dat de bewolking boven het havenbekken bewesten Rotterdam brak. Daarom besloten zij de aanval door te zetten.

De inmiddels wat verspreid geraakte formatie bestond nog uit 33 Vliegende Forten van twee verschillende BG's. Namelijk 17 toestellen van nr. 303 en 16 van nr. 305 Bomb Group. Laatst genoemde groep vloog op een hoogte van 24.000 voet (7315 m) en volgde een koers van 20°, dus noord-noord-oostelijk. De bommenwerpers van 303 BG vormden de linkerflank van de formatie. Zij vlogen op 25.350 voet (7726 m) en hielden met 40° een noord-oostelijke koers aan.

MISREKENING

Het voor deze aanval opgegeven richtpunt lag 500 voet (116 m) ten noord-oosten van de dok- en werfmaatschappij Wilton-Fijenoord. De Norden-bomrichtapparaten waren geprogrammeerd volgens de methode waarbij de vliegtuigbesturing tijdens de bombrun door het apparaat werd overgenomen en de bommen automatisch op het juiste tijdstip en volgens van tevoren ingestelde tussenruimte werden gelost. Toen bleek dat het richtpunt te veel onder de wolken lag besloten de twee formaties het havengebied meer oostelijk van Wilton-Fijenoord aan te vallen. Het was namelijk toegestaan uit te kijken naar andere (gelegenheids)doelen als het oorspronkelijke doel niet gevonden of, om welke redenen dan ook, niet aangevallen kon worden. De korte tijd die de bommenrichters nog restte was echter onvoldoende om nieuwe gegevens in te voeren om het Nordenvizier alles automatische uit te laten voeren. Daarom gingen zij over op de PDI, de Pilot Direction Indicator. Bij deze methode bleef de piloot het vliegtuig zelf besturen volgens de gegevens die het Nordenvizier hem via zijn instrumentenpaneel doorgaf. Deze tweede manier was minder nauwkeurig dan de eerste, maar dat werd niet als een bezwaar gezien.

De toestellen van 305 BG losten om 13.21 uur de eerste reeks bommen. Een deel daarvan kwam terecht op de zuid-oever bij de Rotterdamse Droogdok Maatschappij. Behalve dat twee montagehallen werden getroffen richtten deze bommen geen noemenswaardige schade aan. Een ander deel van deze reeks viel op de noord-oever, waar

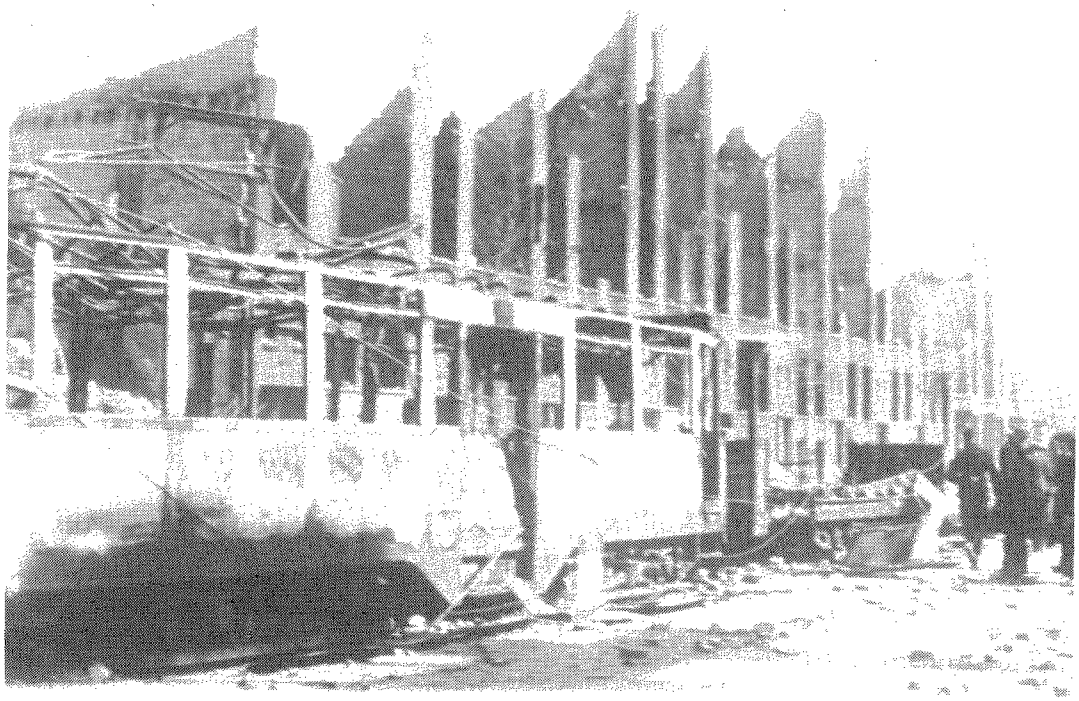

RET motorrijtuig 540 van lijn 10 op de Schiedamseweg. Van aanhangrijtuig 1399 rest alleen nog het onderstel. Door het bombardement kwamen acht personeelsleden van de RET thuis of tijdens hun werk om het leven. (Foto: Gemeente Archiefdienst Rotterdam)

vooral de Wilhelminahaven in Schiedam en de Merwe- en Keilehaven in Rotterdam-West werden getroffen. Daar werden schepen, haveninstallaties, pakhuizen, rangeerterreinen en zelfs enkele objecten van de Duitse Kriegsmarine geraakt.
De 17 Vliegende Forten van 303 BG waren inmiddels ook aan hun bonbrun begonnen. De leidende bommenrichter, die in het eerste toestel van de formatie zat, wierp de bommen af op het MPI (Mean Point of Impact), waarna alle anderen in de achter hem liggende bommenwerpers hun bommen op het zelfde punt losten.
Bij het bepalen van de voorhoudshoek was rekening gehouden met alle reeds eerder genoemde facetten, dus ook met de noordoosten (boven)wind. Bij het doelgebied stond echter een grondwind, die uit tegengestelde richting kwam. Om precies te zijn; west-zuid-west kracht 8, met uitschieters naar 95 km per uur. Daardoor kregen de bommen, tijdens hun baan naar beneden, een drift naar het noord-oosten. Een onvoorziene maar daarom niet minder noodlottige drift, want het gros van de brisantbommen kwam noord-oostelijk van de beoogde doelen terecht in de dichtbevolkte woonwijk Tussendijken.

SLOTSOM

Na het mislukt bombardement is de kritiek op de Amerikanen niet altijd terecht geweest. Niet in Londen, noch in bezet gebied. In Nederland was het drama van Tussendijken natuurlijk koren op de molen van de Nazipropaganda. In de, door Duitse instanties gecontroleerde, pers werd fel uitgehaald

naar de Britse RAF, die in eerste instantie verantwoordelijk werd geacht voor de 'terreuraanval op de arbeiderswijken van Rotterdam'. Toen later aan het licht kwam wie de werkelijke daders waren moesten vervolgens de Amerikanen het ontgelden. In menig dagblad werden zij voorgesteld als gangsters, die het alleen op vrouwen en kinderen hadden gemunt. De illegale pers had evenmin behoefte de Amerikanen in bescherming te nemen. 'Het van geringe hoogte bombarderen zoals de Engelsen zo perfect bij Philips hebben verricht, is een volkomen verantwoorde techniek, ook al zullen ook bij dergelijke bombardementen slachtoffers vallen, maar', zo schreef Het Parool, 'het van grote hoogte bombarderen (high level), zoals de Amerikanen bij voorkeur doen, is zeer riskant gebleken. Het is te hopen dat deze methode in den vervolge ook niet meer boven bezette gebieden zal worden toegepast.'

Pas tientallen jaren na het einde van WO II werd in enkele Nederlandse publikaties aandacht besteed aan het omstreden bombardement. De toon was toen weliswaar milder dan in de bezettingstijd, maar en passant werd de Amerikanen toch een aantal tekortkomingen verweten. Zo zou, volgens A. Korthals Altes in Luchtgevaar, de bemanning van de betreffende Bomb Group pas sinds 7 november 1942 operationeel, en dus nog niet zo ervaren zijn geweest. Deze stelling, die in vredestijd misschien plausibel lijkt, gaat bij een oorlogssituatie niet op. Tijdens de meidagen van 1940 zijn er vliegers geweest van de Luchtvaartafdeling (zoals de luchtmacht toen heette) die na vijf dagen met korte operationele vluchten al redelijk tot zeer ervaren waren. Welnu, de Amerikanen waren al vijf maanden operationeel en hadden met urenlange missies naar en boven vijandelijk gebied meer dan voldoende ervaring opgedaan. Ook de opmerking, dat het Waterweggebied 'niet voor niets hoorde tot de freshmen's targets' van de Achtste Luchtmacht is niet juist. Het is waar dat het luchtruim boven dat gebied herhaaldelijk in het teken heeft gestaan van overtrekkende Amerikaanse formaties, maar die waren dan op weg naar doelen in Duitsland. Het Waterweggebied of sterker nog Nederland, is vóór maart 1943 nimmer het doelwit geweest van de Achtste Luchtmacht.

Naast de vermelde op- en aanmerkingen is over het mislukken van het bombardement ook nog een heel andere lezing verschenen. Namelijk een reconstructie van Ir. A.J.A. Hermans, die moest aantonen dat de Amerikanen zich hadden vergist in de geografie van de Rotterdamse haven. De bedoeling was het doel (volgens Hermans de hal van Wilton-Fijenoord aan de Westkousdijk) aan te vliegen langs het spooremplacement van de Vierhavenstraat. Abusievelijk werd echter, komend uit west-noord-westelijke richting, het spooremplacement gevolgd van de Marconistraat. Toen aan het eind daarvan de bommen werden afgeworpen kwamen die niet op het beoogde doel, maar op Tussendijken terecht.

Volgens Hermans zouden de Amerikanen dus zijn misleid door de gelijkvormigheid van het Merwehavencomplex en de Keile-, Lek- en IJsselhaven. Zijn conclusies - gepubliceerd in het Rotterdams Nieuwsblad (9 januari 1968), Het Vrije Volk (13 januari 1968) en het Maandorgaan van de Documentatiegroep '40-'45, no. 80 (januari 1971) - worden echter gelogenstraft door de rapporten van de beide Bomb Groups. Allereerst vergist Hermans zich in het doel. Dat was niet de Fijenoord fabriekshal aan de Westkousdijk, maar het havengebied oostelijk van de dok- en werfmaatschappij Wilton-Fijenoord aan de Admiraal de Ruijterstraat te Schiedam. Voorts volgden de bommenwerpers niet een koers van 100°, zoals de vliegrichting van Hermans aangeeft, maar van 20° respectievelijk 40°. Los van dat alles zou de door Hermans veronderstelde vergissing misschien denkbaar zijn bij laag gevlogen aanvallen, maar zoals bekend was bij de betreffende aanval daar geen sprake van. Daar komt nog bij dat Hermans een tamelijk naïeve voorstelling van zaken geeft als hij vliegers op een hoogte van bijna 8.000 meter een specifieke lijn laat volgen van nauwelijks 800 meter lengte om vervolgens aan het eind daarvan hun bommen af te werpen. Als onder de toen geldende weers-

omstandigheden op dat punt en vanaf die hoogte de bommen zouden zijn afgeworpen dan hadden die de woonwijk Tussenwijken royaal gemist. In dat geval waren ze op z'n minst ergens benoorden het huidige Centraal Station terecht gekomen.
Als slotsom kan worden gesteld dat alle vermelde pogingen om een antwoord te vinden op het Amerikaanse falen, niet tot historisch verantwoorde verklaringen hebben geleid. Ontdaan van alle hypotheses was de ware oorzaak van de Amerikaanse misworp even ongeloofwaardig als simpel: de wind.

Bronnen:

- Noble Frankland, Bomber offensive, Bommen op Europa (1970-1975).
- Alfons E. Brinkhuis, De fatale aanval (1984).
- A. Korthals Altes, Luchtgevaar (1984).
- Roger A. Freeman, The Mighty Eighth's War Diaries (1981).
- L. de Jong, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 6, hoofdstuk 9 (1975).
- Ir. A.J.A. Hermans, publikaties (1968-1971).
- Public Record Office, Kew, Londen.
- Gem. Archiefdienst Rotterdam.

De auteur verleende medewerking aan vier historische boeken en naslagwerken. Zelf schreef hij 'Als de dag van gisteren . . .' (Unieboek 1985) en een aantal artikelen over de periode 1940-1945.

25 jaar 'Nederlandse Historiën'

In maart 1967 verscheen het eerste nummer van 'Nederlandse Historiën', tijdschrift voor vaderlandse en streekgeschiedenis. Redacteur, drukker en uitgever was de onderwijzer W. van der Louw uit Berkel en Rodenrijs. Zag het eerste nummer er nog wat amateuristisch uit, in de loop der jaren ontwikkelde het zich tot een professioneel blad, waarvoor grote belangstelling bestond en nog steeds bestaat. Gesteund door zijn vrouw, trok Van der Louw zich na enige tijd uit het onderwijs terug om zich geheel te wijden aan de verwezenlijking van zijn ideaal, een eigen drukkerij. Behalve 'Nederlandse Historiën', begon Van der Louw ook andere tijdschriften te drukken en/of uit te geven. In het begin van de tachtiger jaren besloot het bestuur van de Nederlandse Vereniging ter Beoefening van de Militaire Historie haar verenigingsorgaan 'Mars et Historia' bij Drukkerij Van der Louw onder te brengen. Nu, na ruim twaalf jaar, mag de redactie van 'Mars et Historia', op een enkel rimpeltje na, terugzien op een fijne, hartelijke samenwerking. Resultaat: een verenigingsorgaan dat de toets der kritiek glansrijk kan doorstaan. Naar aanleiding van het 25-jarig bestaan van 'Nederlandse Historiën' heeft Drukkerij Van der Louw een jubileumnummer met een keur aan artikelen uitgegeven, zoals: Zo is het eigenlijk begonnen, van stencil naar tijdschrift; Herinneringen aan een minister, een korte schets over Marga Klompé; Het wonder van Urk, een visservloot toen en nu. Drukkerij, nee beter gezegd familie Van der Louw, het bestuur van de Nederlandse Vereniging ter Beoefening van de Militaire Historie en de redactie van 'Mars et Historia' wensen U en Uw medewerkers van harte geluk met deze mijlpaal en hopen nog jarenlang de vruchtbare samenwerking met U te kunnen voortzetten.

25 jaar 'Nederlandse Historiën', jubileum uitgave, *f* 13,- inclusief portokosten door overmaking op postgiro 1 633 117 tnv 'Nederlandse Historiën' te Berkel en Rodenrijs. Een jaarabonnement kost *f* 20,- (6 nummers). Inlichtingen Drukkerij W. van der Louw, Gerberasingel 94, 2651 XZ Berkel en Rodenrijs, telefoon: 01891-13003 (ook 's avonds - goedkoop - bereikbaar).

A.F. LANCKER

De tragische geschiedenis vanhet Fort Du Bus, in Lobo of Merkusoord, aan de Tritonbaai, Zuidkust van Nieuw-Guinea

In iets gewijzigde vorm eerder gepubliceerd in het Jaarboek 1974 van de Stichting Menno van Coehoorn.

Werden er op Java enige versterkingen gebouwd die vestingbouwkundig aan Europese normen voldeden (de citadel Prins Frederik te Batavia, de vesting Willem I te Ambarawa, de citadel Prins Hendrik te Soerabaja), de in de zogenaamde buitenbezittingen opgeworpen versterkingen waren hoogst primitief. De omwalling bestond uit aarde, al of nier beplant met doornachtige struiken, dan wel uit een houten palisadering. De bezetting lag gelegerd in een onderkomen dat was opgetrokken van hout of bilik (gevlochten bamboe) en gedekt met atap (palmbladeren). De bewapening bestond uit enige draaibassen van 1 pond, soms zwaarder geschut zoals 4- of 6-ponders. Het door het Gouvernement verstrekte voedsel was karig en aanvulling door eigen teelt, jachtopbrengst of visvangst was niet alleen welkom maar vaak ook noodzaak.
Maar vooral fnuikend was, speciaal in onherbergzame gebieden, het isolement, het volkomen ontbreken van contact met de buitenwereld voor weken en zelfs maanden. Een voorbeeld van een tragische geschiedenis van zo'n buitenpost is die van Fort Dubus, eens gelegen op de Zuidwest kust van Nieuw-Guinea.

Als vervolg op de conventie van 13 augustus 1814 werd op 17 maart 1824 tussen Nederland en Engeland een tractaat gesloten waarbij opnieuw de rechten en plichten der beide koloniale mogendheden werden geregeld. Toch was het niet geheel duidelijk omschreven aan wie Zuid Nieuw-Guinea zou toebehoren. Toen de Gouverneur der Molukken, Mr. P. Merkus, begin 1826 het gerucht vernam dat Engelsen zich op de Zuidkust van Nieuw-Guinea hadden gevestigd, werd in maart Z.M. Bril Dourga voor onderzoek uitgezonden, maar deze bodem keerde onverrichter zake terug toen gebleken was dat er van een vestiging geen sprake was. Uitgaande van de veronderstelling dat wat niet is wel kan komen, nam Merkus contact op met de Indische Regering en verkreeg de Koninklijke machtiging tot het in bezit nemen van de Zuidkust van Nieuw-Guinea tot aan Kaap Valsch. Als teken van deze in bezitneming zouden er geen wapenborden langs de kust worden geplaatst, zoals vaak de gewoonte was, maar had men het plan, op een daartoe geschikt geachte plaats een fort te doen bouwen, en er een etablissement te vestigen.
Er werd een expeditie uitgerust bestaande uit een commissie voor wetenschappelijk onderzoek en een detachement militairen onder de 2e luitenant J. Schrijber; als medicus was toegevoegd de chirurgijn H.I.L. Pirson. Het detachement bestond uit één Europese sergeant, twee Europese korporaals, acht Europese flankeurs, één Ambonnees fuselier, tien inlandse soldaten, tien inlandse pioniers en een aantal van hun gezinsleden waaronder een Europese vrouw.
De expeditie werd ingescheept op Z.M. Korvet Triton en de koloniale schoener Iris. Op 4 juli 1828 werd een geschikte plaats gevonden in de streek Lobo aan de later zo genoemde Tritonbaai. Deze baai gaf een

gehele vloot de gelegenheid van veilig ankeren en de Chef van de natuurkundige commissie oordeelde de streek gezond en vruchtbaar. Twee dagen later werd begonnen het zwaar beboste terrein open te hakken. De Iris werd 11 juli 1828 naar Ambon gezonden om de plaats van vestiging bekend te maken en om bouwmaterialen en mankracht te halen. Maar toen waren er reeds zes man overleden en lager er 30 ziek, onder wie de Commandant van het detachement. Onder deze omstandigheden was er geen sprake van dat het fort kon worden gebouwd volgens de door de Eerst Aanwezend Ingenieur te Ambon ontworpen plannen.

Men besloot zich te bepalen tot een dubbele palisadering, en om tegemoet te komen aan de hierdoor ontstane vermindering van het passief verdedigingsvermogen zouden vier 6-ponders van de Iris in batterij worden aangebracht in plaats van de geprojecteerde draaibassen.
Dit schip arriveerde 17 augustus 1828 met een detachement Javanen onder de 2e luitenant Sterzing en bracht tevens aan twee 6-ponders en twee 3-ponders voor het fort. Anderdaags kwam ook Z.M. Brik Siewa aan.
Op 23 augustus was het fort zover gereed dat het beveiliging en berging kon bieden en de dag daarop, 's Konings verjaardag, werd bij proclamatie de kust in bezit genomen. Alleen uit het proces verbaal inzake het commando blijkt wáár deze proclamatie werd afgekondigd: 'Aan de ter plaatse opgerichte sterkte, liggende op 3°43'30' en 134°15'41' OL van Greenwich is in overleg met de kapitein luitenant ter zee Steenboom de naam Fort Dubus gegeven en aan de landstreek in de omtrek Lobo of Merkusoord.'
De 31ste augustus 1828 lichtten de Triton en de Iris het anker, de bezetting van het fort aan haar lot overlatende (De Siewa was kennelijk eerder vertrokken). Door de marine-officier J. Modera werd het fort als volgt beschreven:

'Het Fort Dubus heeft twee palissadeeringen en is vierkant. De buitenpalissadeering is 33,96 Ned. Ellen of 120 Amsterdamsche Voeten in het vierkant en staat met eene helling van 45° op eene basis van 1,13 Ned. Ellen of 4 Voeten. De binnenpalissadeering is 25,74 Ned. Ellen of 90 Voeten in het vierkant, is ruim 1,42 Ned. Ellen (5 Voeten) hoog en staat loodregt. De poorten in de beide palissadeeringen staan aan de zeekant. Op de vier hoeken staan draaibassen à 2 pond en in de flanken zijn 3- en 6-ponders batterijstukken geplaatst op beddingen. Eén van deze stukken, hetwelk nevens de deur der binnenpalissadeering staat en achter hetwelk de vlaggestok geplaatst is, schiet regt door de deur der buitenpalissadeering heen.
In het Fort heeft men ter regterzijde eene officierswoning met twee kamers en buitengalerijen en daarachter een magazijn voor de levensvoorraad, kleeding enz. waarachter weder de kruidkist onder een dak is geplaatst. Ter linkerzijde is in het Fort een wacht- en kookhuis en daarachter de kaserne welke van britsen en eene buitengalerij is voorzien. Van al deze gebouwen zijn de geraamten van hout gemaakt en zijn zij van boven en rondom met stap gedekt.'

De 28ste september 1828 vertrok de Iris weer uit Ambon met gelden, provisie, bannelingen, metselstenen en kalk voor een te bouwen kruithuis naar Lobo en keerde terug met de zieke Lt. Sterzing; achterbleven de zieke Lt. Schrijber en het zieke gedeelte van het detachement.
Daar men op Ambon aannam dat na de ontbossing de gezondheidstoestand op Lobo verbeterd zou zijn, zond men voorlopig geen schip naar het fort. Totdat in juli 1829 (dus na 9 maanden!) bericht werd ontvangen dat zowel de Lt. Schrijber als de chirurgijn Pirson waren overleden en vrijwel de gehele bezetting ziek was. Binnen enkele dagen vertrok de Iris met een detachement onder Lt. Hafkenscheid en de chirurgijn Godron naar Lobo, en daar aangekomen vond men de situatie nog erger dan eerst was ge-

dacht.
De palissadering van het fort was gedeeltelijk verrot en door bergstromen weggesleurd, waardoor ook schade aangericht was aan woningen en magazijn omdat deze niet hoog genoeg boven de grond waren gebouwd. Het fort werd op loffelijke wijze door de korporaal Wildberger gecommandeerd, maar bijna alle overlevenden liepen of lagen er ziek bij.
Eind augustus 1829 werd de chirurgijn Godron ernstig ziek en ontdekte Lt. Hafkenscheid een samenzwering tussen de dwangarbeiders en de Javaanse soldaten om de Europeanen te vermoorden.
11 September d.a.v. werd het fort door Papoea's aangevallen; Lt. Hafkenscheid lag toen zwaar ziek te bed en de herstellende chirurgijn Gordon nam toen de leiding van de verdediging op zich; hij slaagde er in de aanvallers terug te slaan. Enige weken later stierf Lt. Hafkenscheid en nam Gordon het commando over. Een nieuwe aanval der Papoea's op 12 november 1829 ondernomen, werd afgeslagen. Tien dagen later arriveerde de Siewa met aanvullingen; ter versterking van het detachement liet de commandant, de Ltz1 J. Ligtvoet, een Europese sergeant en 10 Europese schepelingen achter.
Zodra had de Siewa bij terugkeer in Ambon rapport over Lobo uitgebracht, of er werden maatregelen genomen om het detachement te versterken. Met aan boord een detachement van 25 Europese en 5 Ambonnese soldaten onder de Lt. N. Lans alsmede 30 pioniers voor het herstellen van het Fort Dubus, vertrokken de Iris en de Siewa naar Merkusoord.
Maar reeds in januari 1830 lagen de Lt. Lans en 83 van de 110 mindere ziek . . . .
In het kader van dit bestek zou het te ver voeren alle mutaties te vermelden, die bedoeld waren de overledenen en de afgevoerde zieken te vervangen.
In 1833 werd besloten de gehele bezetting per half jaar te vervangen. Toch bleef de situatie in het fort kritiek en voor de meesten betekende een plaatsing naar Merkusoord het doodvonnis.
Werd reeds in 1831 er over gedacht het etablissement op te heffen, eerst na vele overwegingen werd in juli 1835 de koninklijke goedkeuring verleend waarop bij resolutie van 6 december 1835 werd bepaald 'dat het etablissement Merkus-oord zal worden opgebroken'.
Op 14 februari 1836 arriveerde vóór Fort Dubus ZM fregat Diana en ZM schoener Pylades. Binnen acht dagen werden de verstreking en de gebouwen geslecht en de goederen ingescheept; op 22 februari 1836 werd Merkus-oord voorgoed verlaten . . .

Het is wel gebleken dat Fort Dubus geen bestaansrecht had, en van de vele tientallen die er zijn bezweken aan (wat wij nu weten) de malaria, moet helaas worden gezegd dat hun sterven wèl voor niets is geweest . . .

Bronvermelding:

'Nederlandsch Nieuw Guinea en de Papoeasche eilanden', deel II, door A. Haga.
'Verhaal eener reize naar de ZW-kust van Nieuw Guinea', deel II, door J. Modera.

Nawoord:

Dankzij toedoen van mijn immer attente sobat en collega-correspondent Heshusius, kreeg ik, overigens reeds meer dan tien jaren geleden, een fotokopie van een pagina uit het Indisch Militair Tijdschrift van juni 1911, waarin, onder het kopje 'Een daad van Piëteit' een kort verslag staat van een luitenant Tismeer, naar aanleiding van diens bezoek aan Lobo of Merkusoord, alwaar het fort Dubus (zoals toen ook gespeld!) had gelegen.
Hier volgt het verslag in extenso:

> 'Als oud-Indisch gast, ook op de buitenbezittingen gewoond hebbend en vaker gereisd langs de Kleine Soenda-eilanden, waar ik heb gezien hoe op de 'reede' van kustplaatsjes zonder enige havenfaciliteiten, goederen werden gelost en geladen, heb ik dit verslag met verwondering gelezen en herlezen.
>
> Aan de (later in de officiersboekjes gevon-

Fort Du Bus.

Tekst gedenkplaat op monument.

den) luitenant C.M.J. Tismeer, geb.j. 1881; p.j. 1903; overl. te Bandoeng nov. 1924, kan ik geen vragen meer stellen, en het zou van onfatsoen (om niet te zeggen: lafheid) getuigen, hem een trap na te geven.
Toch meen ik de volgende opmerkingen te moeten plaatsen, opdat geen geweld worde gedaan aan de plaatselijke historie van Fort Dubus en omgeving.
In het bijzonder aan oud-Indiëgangers, met ervaring in de buitengewesten (leden van het KNIL, employes van oliemaatschappijen, van scheepvaartmaatschappijen, houtvesters, bestuursambtenaren etc.) richt ik het verzoek met mij mee te denken en mij zonodig te corrigeren.'

Opmerking 1:
De luitenant Tismeer noemt een stenen per van 50 meter lengte. Vraag: Waarom diende de pier? Om eens in het half jaar dienst te doen als kade voor het bevoorradingsschip?

Opmerking 2:
Zou de tijd en energie, aan de bouw van deze pier besteed, niet beter aangewend kunnen zijn geweest aan bijv. ontbossing of uitdunning van het terrein rond het fort? Doel: meer doorwaaiing, meer schootsveld, minder kans op nadering door Papoea's. Of aan de bouw van vissersscheepjes of de aanleg van moestuinen (uiteraard àls er wat te vissen viel en àls er op de grond iets anders te verbouwen viel dan alang-alang of ander onkruid!).

Opmerking 3:
Hoeveel steen zou er niet zitten in een pier van 50 meter lengte en een aantal meters diepte?
Waar werd die steen gevonden en hoe aangeleverd?
En indien de stenen zo voor het oprapen lagen, waarom dan niet minstens één muur van dit materiaal opgetrokken aan de zeezijde, van het fort opdat deze wal (1) enigermate bestand zou kunnen zijn tegen het vuur van een vijandelijk schip?
En indien er zoveel stenen waren, dan had men toch zeker op het graf van elke overledene op zijn minst één steen met inscriptie kunnen leggen. Maar, voorzover mij bekend, men heeft bij de latere bezoeken aan Lobo nooit een graf kunnen vinden.

Opmerking 4:
Bij de beschrijving van de bouw van het fort (zie bronvermelding) wordt met geen woord gewag gemaakt van bastions of wallen. De passieve verdediging bestond uit in de grond gezette palissaden. Hoe kon luitenant Tismeer dan een aarden cirkelvormig bastion blootleggen, en ook het beloop van wallen volgen?

Opmerking 5:
Er werd een stenen fundament van een 'klein huis' aangetroffen. Inderdaad is er een baksteen opgetrokken kruithuisje geweest, maar zou dit zo groot zijn geweest dat luitenant Tismeer het moest associeren met 'klein huis'?

Het valt mij bijzonder zwaar een verdienstelijk officier (hij is ook gedetacheerd geweest bij de HKS!) tegemoet te treden met de gedachte 'mogelijk heeft hij bij het bezoek aan Lobo malaria tropicana opgelopen, en heeft hij daardoor zijn waarnemingen niet meer in de juiste proporties kunnen zien of verwerken'.
Maar ik hoop, dat u, lezer van Mars et Historia, begrip kunt opbrengen voor de opmerkingen mijnerzijds, en daarom zie ik zonder enig voorbehoud deskundig commentaar tegemoet.

Tenslotte:
Al te graag laat ik u weten dat de wens van onze luitenant in vervulling is gegaan; er werd inderdaad een gedenkteken opgericht te nagedachtenis van de overledenen van Fort Dubus.

C.J.M. KRAMERS

Vrijwillige weerbaarheidsverenigingen

In zijn troonrede van 1866 zei Koning Willem III dat hij de oprichting van verenigingen tot verhoging van 's lands weerbaarheid met vreugde begroette. Twee jaar eerder hadden Pruisen en Oostenrijk samen oorlog gevoerd tegen Denemarken, dat toen Sleeswijk Holstein verloor zonder dat iemand dat land te hulp was gekomen. In 1866 had Pruisen zonder slag of stoot het Koninkrijk Hannover geannexeerd en zijn eerdere bondgenoot Oostenrijk verslagen. Het was begrijpelijk dat velen in Nederland zich zorgen maakten over verdere Pruisische voornemens en dat Koning en regering de vrijwillige oefening in de wapenhandel aanmoedigden.

Het Koninklijk Besluit van 12 mei 1867, medeondertekend door de ministers van Oorlog, Binnenlandse Zaken en Justitie, stelde hiervoor nadere regels vast. Daarbij werd in overweging genomen 'de prijzenswaardige ijver, welke zich bij vele ingezetenen heeft geopenbaard om zich in het hanteren der wapenen en bijzonder in het schieten te oefenen' alsmede het feit 'dat er reeds verscheidene scherpschuttersverenigingen zijn opgericht, die zich het bevorderen van 's lands weerbaarheid ten doel stellen, en dat dit loffelijk voorbeeld navolging kan vinden'. Daarom wilde de regering 'aan die verenigingen zoveel mogelijk bescherming en medewerking verlenen en tevens enige algemene regelen vaststellen waarnaar zij, om die bescherming en medewerking te erlangen, zich hebben te gedragen'. Elke vereniging met tenminste elf leden had recht op instructie, geweren en per man 150 patronen per jaar.
Desgewenst konden deze groeperingen zich als korps organiseren, met eigen officieren, benoemd door de Koning en beëdigd door de burgemeester. Ontwerpstatuten en eventuele uniformvoorschriften konden ter vaststelling aan de Koning worden voorgelegd. Ook vaandels konden worden uitgereikt. De rangonderscheidingstekenen moesten overeenkomen met die van het leger. Als de officieren snoeren met kwasten wensten te dragen moesten deze geheel, althans voor de helft, van zilver zijn. De overheid betaalde daar geen cent voor. Het verzoek van het Urker korps om kleding en een signaalhoorn werd dan ook prompt afgewezen.

De Koning drukte zijn besluit met voortvarendheid erdoor, ook al had de Raad van State in de korte beschikbare tijd voor de afkondiging diverse bezwaren tegen het ontwerp ingebracht. De Raad zag het nut van de bepalingen over vaandels en eerbewijzen van deze korpsen niet in zolang deze waren samengesteld uit vrijwillige leden, die niet aan echte discipline waren onderworpen. Alleen korpsen met leden die statutair verbonden waren effectief te dienen, konden au sérieux worden genomen. De Raad noemde het problematisch wanneer een weerbaarheidsofficier, opgeroepen in actieve dienst bij leger of schutterij, daar ineens geen officier meer zou zijn; hierin lag een wanverhouding. Volgens de Raad was de bestaande wetgeving voor vereniging en vergadering voldoende en een nader besluit niet opportuun. De minister van Binnenlandse Zaken dacht hier ander over. Hij wees erop dat er al geüniformeerde korpsen bestonden, waarvoor juist een nadere regeling nodig was. Bovendien hoefde niet elke weerbaarheidsvereniging zich als korps te organiseren. De Koning zette door. Hij voelde zoveel voor deze korpsen en verenigingen dat hij ze beschouwde als zijn troetelkinderen.

Willem III in het generaalsuniform van het Korps Koninklijke Scherpschutters van 's-Gravenhage.

Het was niet alleen de zorg voor 's lands weerbaarheid die een gunstig klimaat voor deze nieuwe verenigingen deed ontstaan. Ook de in ruime kring erkende ongunstige reputatie van diverse gemeentelijke schutterijkorpsen gaven daar aanleiding toe. De gemotiveerdheid van deze dienstplichtige schutters liet vaak te wensen over. Waren de schutters, vaak zelf arbeiders, de aangewezenen om stakingen te breken? Dit zouden weerbaarheidskorpsen vast beter kunnen. In 1870 had de Koning gevraagd of het Korps Koninklijke Scherpschutters van Rotterdam met een Amsterdams en een Veluws korps bij onlusten als aparte eenheid konden optreden. Dit ging niet door omdat er geen geld was om alle manschappen te voorzien van een uitrusting ad *f* 26,89 per persoon. Toen er later wel geld was werd het optreden van deze mannen niet meer nodig gevonden.

In 1867 waren er al 60 weerbaarheidsverenigingen, in 1907 niet minder dan 371. Na het eerste elan van de jaren zestig leidden vooral de Boerenoorlogen in Zuid-Afrika tot het oprichten van nieuwe clubs. Het lag wel niet in de verwachting dat daar effectief hulp zou kunnen worden geboden, maar het was wel een duidelijke blijk van sympathie. Lidmaatschap van zo'n vereniging gaf geen vrijstelling van militaire dienst maar zolang de leden niet effectief dienden belette niets hen aan de verenigingsactiviteiten deel te nemen.
Ieder kon zich naar eigen gezindheid organiseren, meer verenigingen in dezelfde plaats waren geen zeldzaamheid. Er bestond een overkoepelende Nederlandse Weerbaarheidsvereniging, die in een tiental steden eigen afdelingen had. In 1906 bestond er een bond van officieren van Nederlandse weerbaarheidsverenigingen. Bij lokale organisaties namen notabelen graag het voortouw. Prominent was het Rotterdamse Korps Vrijwilligers, later Korps Koninklijke Scherpschutters geheten. Bij de zomerschietwedstrijden van dit en andere korpsen toonde Koning Willem III graag zijn belangstelling. In Rotterdam verscheen Prins Hendrik, de broer van de Koning, eens in het generaalsuniform van het Korps Koninklijke Scherpschutters. Dit korps had ook een jongelingskorps, 'Oranje Trouw', dat kennelijk al in een vroeg stadium met de werving van recruten begon. Er is een foto bewaard van een soortgelijk Amsterdams jongenskorps, 'Klein maar Dapper', waarop tienjarigen met een soort matrozenpakken, conducteurspetjes en trommels zijn afgebeeld.
Het jongelingskorps Juliana van de 's-Gravenhaagse Weerbaarheidsvereniging stelde zich als doel 'de zedelijke en stoffelijke belangen van jongelingen van 6 tot 18 jaar te bevorderen, hun weerbaarheid te verhogen en vaderlandsliefde en onderlinge kameraadschap aan te kweken'. Ter bereiking van dit doel moesten 'bijeenkomsten plaatsvinden in het belang hunner opvoeding, werden militaire marschen gehouden en aandacht besteed aan lichamelijke oefening en verbandleer'.

In die jaren zijn ook de nu nog bestaande studentenweerbaarheden van Utrecht, Leiden, Amsterdam, Delft, Groningen en Wageningen opgericht. Deze korpsen zijn geen rechtstreekse voortzetting van de vrijwillige studenten jagerskorpsen, die tijdens de Belgische afscheiding dienst deden.
De diverse verenigingen en korpsen konden hun eigen namen kiezen. In Limburg kwam het woord schutterij vaak in de naam voor, daarmee oudere tradities hervattend. Als voorbeeld van gebezigde namen noem ik 'Wij Willen Weerbaar Wezen' in Zutphen, 'Tot Vechten Klaar' Voorschoten, 'Schiet- en Toneelvereniging Ons Genoegen' Vlissingen, 'Les Carabiniers de la Frontière' later herdoopt in 'Scherpschuttersvereniging Wilhelmina' Wijk en de 'Christelijke Gymnastiek Schiet en Schermvereniging Fraternitas' Utrecht. De naam 'Pro Patria' werd niet alleen gevoerd door de nu nog bestaande Leidse studentenvereniging, maar ook door de vereniging 'het Weerbaarheidskorps' uit Dordrecht. In Gouda was uit de schietvereniging 'Volksweerbaarheid' een apart korps 'Marsch en Velddienst' gevormd. Sommige leden van het Rotterdamse 'Korps Koninklijke Scherpschutters' wilden liever alleen schieten en richtten een eigen club op

Enkele korpsen die deelnamen aan de nationale wedstrijd van 1869.

zonder korpsverplichtingen.

Het woord 'wapenhandel' kwam ook in een aantal namen voor, terwijl de vaderlandliefde tot uiting kwam in namen als 'Frederik Hendrik', 'Het Vaderland Getrouw', 'Voor Vaderland en Koning' en 'Wilhelmina'. Na 1880 ontstonden verenigingen, die in hun naam verwezen naar de boerenoorlog, met namen als 'Cronjé', 'Joubert', 'Christiaan de Wet', 'De la Rey', 'Oom Paul Kruger', 'Botha', 'Steyn', 'Kruger's Vrienden', 'Van Merlen', 'De Boeren', 'Oom Piet', 'Commando' en 'Transvaal'. Op 6 maart 1884 brachten de scherpschutters van Nederland in Amsterdam een grote hulde aan President 'Oom Paul Kruger'. De inspectie werd gehouden door Generaal Smits, de held uit de eerste Boerenoorlog 1880-1881. Andere verenigingen droegen meer conventionele namen zoals 'Wilhelm Tell' en 'Tyr'.

De verenigingen werden opgericht voor de duur van 29 jaar en 11 maanden. Hun statutaire doel was meestal de verhoging van 's lands weerbaarheid, maar men ging ook wel verder. De 'Vlissingse Schiet- en Toneelvereniging' nam zich voor eens per week een sociale avond te organiseren. De 'Schutterij Sint Severinus' in Grathem had als doel 'den luister van den godsdienst bevorderen door een jaarlijkse processie gewapend te vergezellen; aanwezig te zijn bij de begrafenis van leden om hen de laatste eer te bewijzen; per jaar enige kerkelijke diensten opluisteren; schietwedstrijden te houden'. De schutterij 'Sint Thomas' in Blerik stelde zich als doel door het oefenen in de wapenhandel mee te werken aan de verdediging van het vaderland. 'Sint Oda' te Boshoven wilde gezellig samenzijn bevorderen, schieten en concoursen en optochten houden.

Het is onbegonnen werk om hier alle bij Koninklijk Besluit vastgestelde en van tijd tot tijd uniformvoorschriften weer te geven. Elk korps had een apart uniform; die gold ook voor de plaatselijke afdelingen van de Nederlandse Weerbaarheidsvereniging. Het Rotterdamse Korps Koninklijke Scherpschutters had een wapenrok en broek van grijze stof, de jas met twee rijen koperen knopen met gekruiste geweren, zwarte fluwelen biezen, manchetten en liggende gesloten kraag. Voor groot tenue werd hierbij een sjako gedragen. Vijftien jaar later, in 1882 werd gevonden dat dit uniform onpraktisch, kostbaar en weinig sierlijk was en dat wijziging nodig was om toetreding aan te moedigen. Er kwam een korte jas van blauw laken zonder taille ter lengte van de afhangende mouwen, twee rijen van vijf witmetalen ballonknopen, op de borst vijf horizontaal lopende dubbele tressen in plat zwart wollen band van 2 centimeter, korenblauw gevlochten schouderpassanten en zilveren kroon en hoorn, staande kraag geheel belegd met zwart band, gesloten met één haak, koppel onder de jas met twee splitten, sjako van blauw vilt met oranje kokarde. Onderofficieren hadden zilveren chevrons, een kwartiermuts van 8 centimeter hoog met vallende klep en oranje kokarde in witte omlijsting aan een knoop. In 1895 kwam er een bolvormig hoofddeksel met een klep voor en achter, dat in 1898 werd vervangen door een donkerblauw lakense kepi.

Ook andere korpsen gingen geleidelijk tot deze kepi over. De Leidse studenten droegen marengo laken, een kepi met rechte klep, vóór 6 en achter 10 centimeter, de pantalon tot 1 centimeter boven de enkel. Hun Utrechtse collega's hadden groen laken, een kepi van het model der postbeambten en witte linnen slobkousen. Het Haarlemse korps 'Voor Vaderland en Koning' bezat naast de kepi een Tiroler hoed van zwart vilt met haneveren en een infanterietuniek van donkerblauw cheviot. In Rotterdam droeg 'Het Vaderland Getrouw' een pet van Frans model. De Amsterdamse 'Vereniging van Nederlandse Scherpschutters' hield het op een gewoon civiel colbertkostuum van donkerblauw cheviot, op de jas twee rijen vergulde knopen, op het vest één, voorzien van het Nederlandse wapen en als randschrift VNS voluit, een zwarte das, een tiroler hoed met zwarte haneveren, de bestuursleden op de revers een rond zilveren plaatje. Het had wel weinig militairs, aldus de toelichting, maar dit was geheel in overeen-

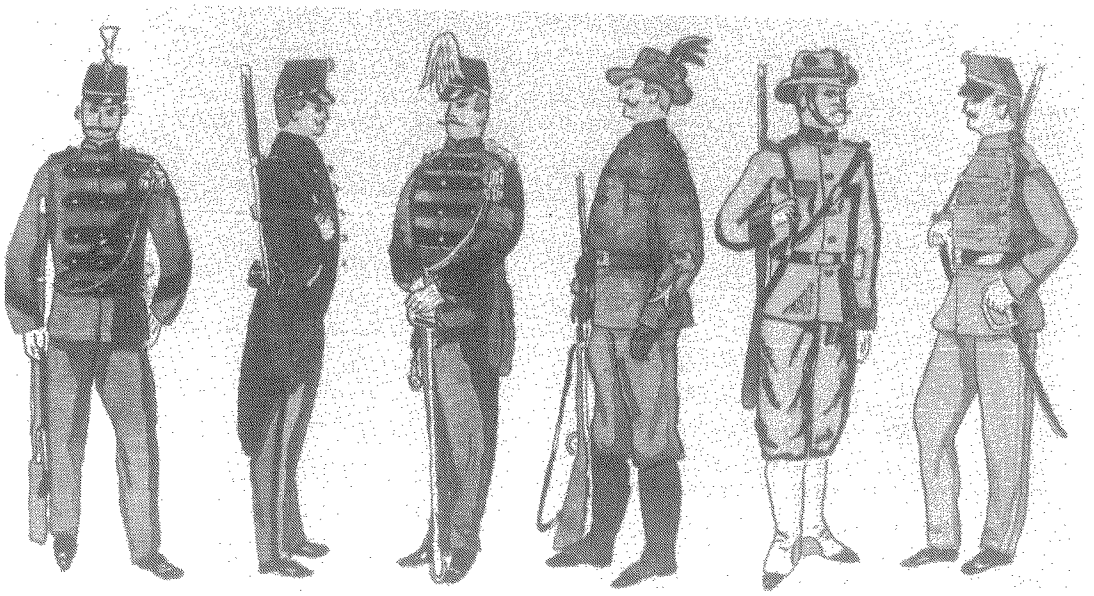

Diverse weerbaarheidsuniformen.

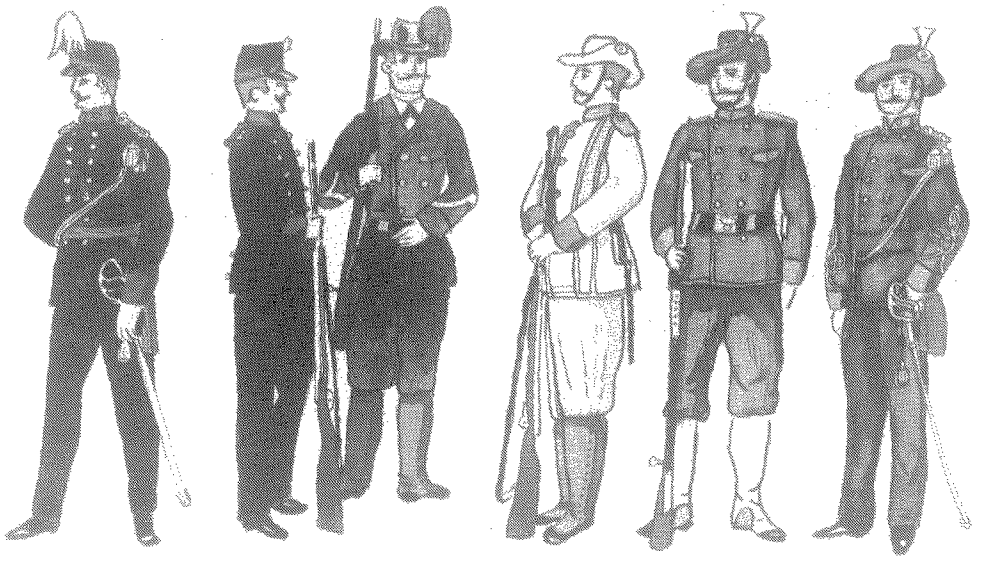

stemming met het burgerlijke karakter der vereniging. Bovendien was het eenvoudig om later alleen de knopen te verwisselen, als het pak niet meer voor het korps nodig was.

De Haagse 'Vereniging Vrijwilligerskorps Wilhelmina' had een uniform van kaki Manchester stof, dat voor de rest sterk op de KNIL uniformen leek: een nauwe broek met slobkousen en tressen op de jas. De korpsen, die zich blijkens hun naam verwant voelden aan de Zuidafrikaanse boeren droegen hoeden met opgeslagen rand. De Wageningse studentenvereniging 'Transvaal' doet dit nu nog.

Het Rotterdamse 'Korps Koninklijke Scherpschutters' had een vaandel en een muziekkorps. De muziek trad op bij de aankomst van troepenschepen uit Indië als er ridders in de Militaire Willems Orde aan boord waren. Er waren speciale muziekconcoursen van de weerbaarheidskorpsen. In Amsterdam nam de Nederlandse Weerbaarheidsvereniging 'De Oprechte Blauwe Kraag' in 1908 het toen opgeheven schutterijmuziekkorps integraal over.
De weerbaarheidsbeweging beleefde zijn hoogtijdagen rond de oprichting in 1867 en ten tijde van de Boerenoorlogen. Willem III voelde zich zeer thuis in dit milieu en was vaak aanwezig in weerbaarheidsuniform, uiteraard met generaalsuitmonstering, bij schietwedstrijden. Kroonprins Willem was ook vaak aanwezig maar dan in cavalerieuniform. In 1870 werd de negentienjarige Prins Alexander benoemd tot kapitein à la suite van het 'Koninklijk Korps Scherpschutters van de Veluwe'. Eenmaal gaf de vorst een gunsteling het recht gekleed te gaan in de uniform van sergeant majoor van dit korps. Dit Veluwse korps behoorde met de gelijknamige korpsen van Den Haag en Rotterdam tot de top van deze beweging. De jaarcontributies liepen uiteen, in 1903 was het *f* 1,00 voor Tiel en *f* 5,20 voor Nijmegen. In Zwolle en Almelo kostte een uniform *f* 12,50, voor het KKS te Rotterdam *f* 46,00. Bij de, vooral uit jongelui van de betere kringen samengestelde, Nederlandse Weerbaarheidsvereniging in Amsterdam kostte de kleding *f* 40,00.

Ook in Nederlands-Indië hebben weerbaarheidskorpsen bestaan met aparte afdelingen voor Europeanen en inlanders. In twee aparte besluiten werd duidelijk onderscheid gemaakt tussen schietverenigingen en echte korpsen. De vrees voor bedreiging van het buitenland, zoals in Nederland in 1866, was in Indië niet aanwezig, maar steun ten behoeve van de weerbaarheid werd nodig geacht. In 1902 regelde de Gouverneur Generaal deze materie. Elk korps moest ten minste vijfentwintig wapendragende leden hebben, wapens en munitie werden door het leger verstrekt. De leden moesten zich schriftelijk voor een jaar verbinden. De korpsen konden worden opgeroepen en mobiel verklaard en dan onderdeel van het leger worden. Deze opzet hield rekening met de in Nederland met korpsen opgedane ervaringen. Per plaats of regio was er nooit meer dan één korps.
Lang niet in alle plaatsen van de Archipel hebben zulke korpsen bestaan. Uit de aanwezige besluiten treedt het korps van Sumatra's Oostkust het meest op de voorgrond. Deze groep kleedde zich in 1904 in grijsbruin Elberfelder graslinnen met groene liggende kraag, doffe knopen, een slappe grijze hoed en slobkousen. Anders dan in Nederland hoefden de rangonderscheidingen niet de militaire te zijn. Het genoemde korps gebruikte hiervoor treskoord op de mouwen in diverse kleuren en met verschillende lussen. Later kreeg dit gezelschap bamboe hoeden, petten van legermodel, pistolen en schermgereedschap. In 1914 mochten de officieren voor eigen rekening jagergroene attilas met zwarte tressen laten maken.
In Bondowoso en Palembang werd gekozen voor kaki uniformen, op andere plaatsen werden het legeruniformen voorzien van karmijnrode schouderpassanten. Balikpapan droeg een open jas met sporthemd en das, Tarakan een korte broek. Tijdens de Eerste Wereldoorlog bleven de Indische korpsen, anders dan in Nederland, gewoon voortbestaan. In de Almanak voor Nederlands-Indië zijn zij voor het laatst in 1935

De officieren van het Korps Koninklijke Scherpschutters van 's-Gravenhage.

Kroonprins Willem met bestuursleden van de Nederlandse Weerbaarheidsvereniging.

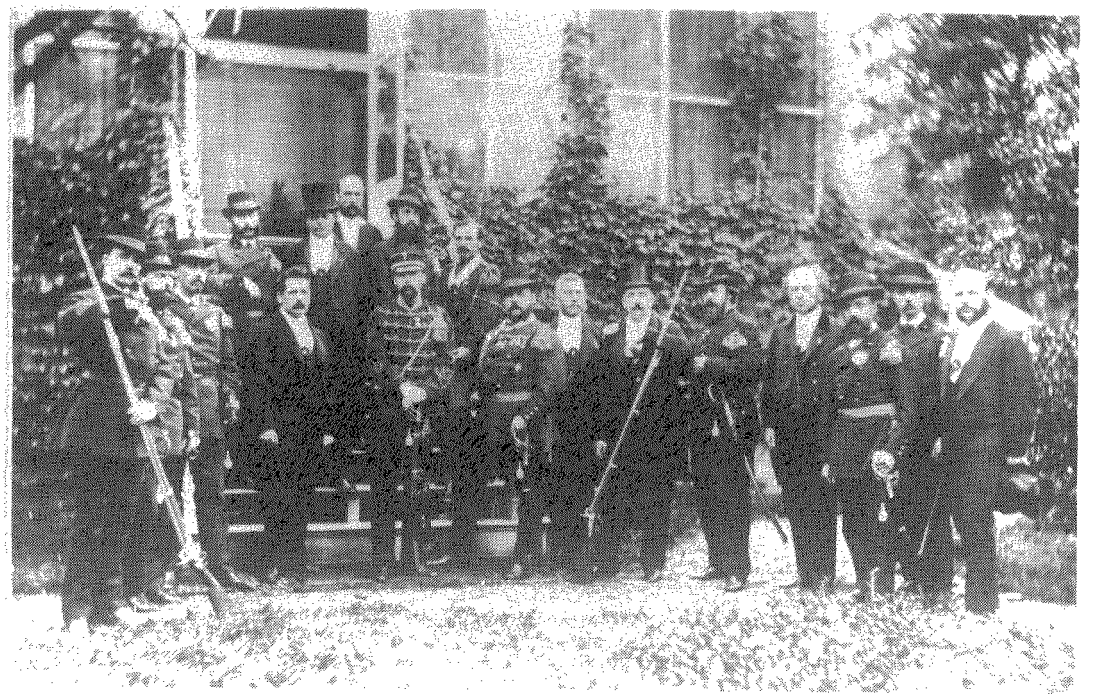

vermeld.
Terwijl dus in Indië van de leden der weerbaarheidskorpsen een vast engagement werd verlangd, is dit in Nederland niet tot stand gekomen. De Raad van State had daar in 1867 wel op aangedrongen, andere deden dat later ook. Er is een drukwerk van 1873 met een ontwerp-besluit tot het vormen van scherpschuttersregimenten door samenvoeging van verschillende korpsen. Deze zouden zo nodig ook werkelijk dienst moeten doen en in oorlogstijd mobiel verklaard worden. De koning moest voor allen een uniform vaststellen, dat deelnemers zelf moesten aanschaffen. Er moest tweemaal per week worden geoefend en de tucht 'ware te handhaven met boete en degradatie'. De wet inzake de Staat van Oorlog en Beleg van 1899 bepaalde dat de Schutterijen en weerbaarheidsverenigingen onder de bevelen van het Militair Gezag zouden komen. Deze bepaling is in aansluitende instructies herhaald maar er is niet verder inhoud aan gegeven.
In het begin van deze eeuw kwamen de ministers van Oorlog en Binnenlandse Zaken er achter dat veel leden van de weerbaarheidskorpsen zich in geval van oorlog of oorlogsgevaar niet ter beschikking van het legerbestuur wilden stellen. Er was dus geen waarborg dat de gemaakte kosten voordeel en nut voor de weerbaarheid van het volk afwierpen. Het leek daarom nuttiger alleen diegenen te steunen die wel gemobiliseerd wilden worden. Die zouden dan wat meer steun kunnen krijgen . . . beter kon worden gecontroleerd; tot dusver had iedere vorm van controle ontbroken. Officieren zouden voortaan door de minister van Oorlog worden voorgedragen en niet door Binnenlandse Zaken. Eisen voor hun benoembaarheid moesten worden geformuleerd, Oorlog zou voortaan de uniformen goedkeuren en in tijd van nood zouden de korpsen als zodanig moeten optreden. Binnenlandse Zaken vond dat in deze voorstellen een sanctie ontbrak maar Oorlog vond zoiets niet nodig. Een ontwerp-besluit van die strekking, ter vervanging van de originele regeling van 1867, werd in 1911 in de ministerraad aangenomen maar later toch niet doorgevoerd.
De Landstormwet van 1913 voorzag niet in wettelijke bepalingen voor landstormoefeningen in vredestijd. Wel zat duidelijk de bedoeling door dat door de weerbaarheidsverenigingen de ontvangen overheidssteun vooral moest worden gebruikt voor de oefening van hen, die (zouden) behoren tot de militie, de Landweer en de Landstorm. Voor de verenigingen was dus geen zelfstandig optreden als gewapende eenheid voorzien. De weerbaarheden kwamen met een tegenvoorstel in de vorm van een ontwerp Koninklijk Besluit in 1914. Dit maakte onderscheid tussen schietverenigingen en korpsen. De korpsleden moesten zich verbinden om in tijd van mobilisatie in het korps te dienen. In de plaats van de vele verschillende uniformen moest er dan wel een eenheidsuniform komen.
Toen in augustus 1914 de eerste wereldoorlog was uitgebroken had de regering de weerbaarheidskorpsen niet nodig. De leden moesten hun wapens inleveren en de korpsen ook. Weerbare mannen werden uitgenodigd om zich bij de Landstorm te melden. Enkele korpsen gingen als groep over naar de Landstorm evenals naar de toen in enkele gemeenten spontaan opgerichte burgerwachten. Een aantal weerbaarheidsverenigingen heeft deze oorlog niet overleefd.
In maart 1919 kwam er een nieuw besluit, dat eindelijk dat van 1867 verving. Er was ook hier geen sprake van een vaste verbintenis van de leden, de inmiddels overal opgekomen vrijwillige burgerwachten konden in die behoefte voorzien. Nu overwoog de regering dat het zich vrijwillig voorbereiden voor de krijgsdienst en het onderhouden en verhogen van reeds verkregen militaire bekwaamheden in het belang was van 's lands weerbaarheid. Dit moest dus worden bevorderd en aangemoedigd in de vorm van steun aan de Landstorm en aan schietverenigingen. Over vaandels, uniformen en officieren van deze laatste werd niets meer vermeld.
De weerbaarheidskorpsen van fascisten en communisten werden onder meer de weerbaarheidsverenigingen hiervan uitdrukkelijk uitgezonderd. Het in 1938 ingevoerde uni-

Leden van het Eindhovense Korps.

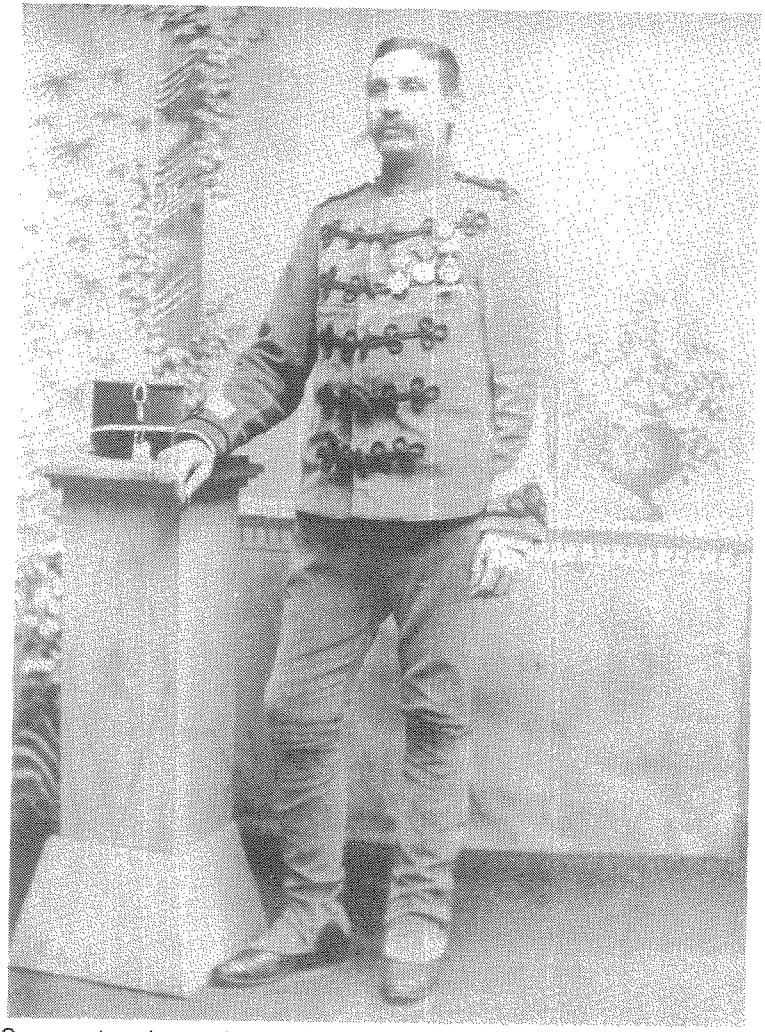

Sergeant-majoor scherpschutter van de Haagsche Vereeniging Vrijwilligerskorps Wilhelmina.

Haagse studenten Schutterskorps pro libertate, anno 1991.

formverbod voor 'politieke' weerkorpsen gold niet voor de weerbaarheidsverenigingen, noch voor de Landstorm, de vrijwillige burgerwachten en particuliere bewakingsdiensten. Weerbaarheidsverenigingen en -korpsen zouden opnieuw erkenning dienen te vragen. Uniformen en onderscheidingstekenen konden voortaan alleen worden gevoerd en gedragen met toestemming van de minister van Defensie. In tijd van oorlog moesten de werkzaamheden worden gestaakt. Steun aan weermacht en politie mocht niet worden gegeven.

Van de geüniformeerde korpsen zijn met name de studentenweerbaarheden overgebleven. Er zijn zelfs nieuwe korpsen opgericht door Rotterdamse en Haagse studenten. De oorspronkelijke koninklijke goedgekeurde uniformvoorschriften worden niet meer strikt opgevolgd. Daarnaast zijn er nog Limburgse en Friese schutterijen, wier uniformen ook niet meer de oude zijn. Oude ongeüniformeerde schietverenigingen zijn gebleven.

Bestuursmededelingen

JAARVERSLAG
over de periode juli 1992-juli 1993

A. Bestuur
Tijdens de 26e Algemene Ledenvergadering op 7 november 1992 trad de heer Jhr.mr. D.J.H.N. Den Beer Portugael af en werd de heer E.W. van Popta herbenoemd tot bestuurslid. Mevrouw P.H.Th. Dumon, die vanaf februari 1985 eerste secretaris was, legde het secretariaat neer, maar bleef lid van het bestuur. De heer J. Nuis werd tot bestuurslid benoemd. Het bestuur heeft hem vervolgens tot secretaris aangewezen.

B. Correspondentschappen
De heer A.F. Lancker heeft het correspondentschap voor 8b. 'Overzeese versterkingwerken met Nederlandse historie' beëindigd. Het bestuur beraadt zich op het vervullen van deze vacature en die bij 9. 'Maritieme geschiedenis'.

C. Evenementen
Op 12 november 1992 vond de najaarsexcursie naar de Korpsverzameling van de Verbindingsdienst en de School van de Militaire Inlichtingendienst te Ede plaats.
Tijdens de jaarlijkse filmdag op 24 april 1993 hield de kolonel der artillerie b.d. R.W. Hoksbergen een lezing over 200 jaar Korps Rijdende Artillerie. Het jubilerende korps was niet alleen te zien op de tijdens die lezing vertoonde beelden, maar ook op de 's middags vertoonde films.
De voorjaarsexcursie ging op 13 mei j.l. naar het Scheepvaartmuseum te Amsterdam en het daar afgemeerde V.O.C.-schip 'Amsterdam'. 's Morgens zagen de 37 deelnemers hoe het er rond 1750 aan boord van dit schip toeging. 's Middags werd het museum bezocht.

D. Vergaderingen
De Algemene vergadering 1992 vond plaats op 7 november 1992 in het Militaire Luchtvaart Museum te Soesterberg. Vooraf waren de ruilbeurs, de veiling voor het Diekerhoff-Fonds met veilingmeester F.J. van Lier en een verloting georganiseerd. De heer G.A. van Schooten gaf, mede gebaseerd op eigen ervaring, een toelichting bij de Dornier Do24K vliegboot in de Vreeburghal van het museum.
De jaarlijkse vergadering van het bestuur en de afdelingscorrespondenten op 5 september 1992 werd eveneens in het Militaire Luchtvaart Museum gehouden.
De ontmoeting tussen oud-bestuursleden en bestuur was dit jaar in het Koninklijk Huisarchief en het PTT-Museum te Den Haag.
Het bestuur vergaderde in de verslagperiode vijf maal en wel in Den Haag (3x), Buren en Soesterberg.

E. Correspondentie en contacten
De vereniging wordt regelmatig benaderd met vragen, ook uit het buitenland, die door de afdelingscorrespondenten en bestuursleden worden beantwoord. De toenemende bekendheid van de vereniging blijkt ook uit het toenemende aantal uitnodigingen voor het bijwonen van jaarvergaderingen van zustervereniging, openingen van tentoonstellingen en boekpresentaties.

F. Ledental
In de verslagperiode overleden vijf leden en zegden 26 leden het lidmaatschap op. De vereniging boekte 31 nieuwe leden. In verband met het in gebreke blijven bij de betaling van de contributie werd door de vereniging van vier leden het lidmaatschap opgezegd. Het aantal leden liep in de verslagperiode derhalve met vier terug van 540 naar 536.

J. Nuis, Secretaris

FINANCIËLE VERANTWOORDING 1992/ BEGROTING 1994

De financiële verantwoording van de vereniging over 1992 en de begroting over 1994 zijn voor de leden op verzoek bij de penningmeester te verkrijgen. Deze stukken zullen tevens op de jaarvergadering voor alle aanwezige leden ter beschikking zijn.

J. Bom

12e Opgave van wijziging en aanvulling op de ledenlijst van november 1990

Nieuwe leden:
Zoonen, D. van Kwikstaartlaan 16 2566 TS Den Haag 6, 8, 20
Postma, T.L.D. Kalfjeslaan 123 2623 AD Delft 9, 15
Horneman, A.D. Legerland 38 1541 NE Koog ad Zaan 9
Sloos, L.Ph. Bosrand 13 3121 XA Schiedam 1, 3
Roberti, J. Roordaburg 56 8926 KH Leeuwarden algemeen

Adreswijzigingen:
Casius, G.J. Hulsthof 62 8426 GR Appelscha
Evers, J.G.M. Burg. v. Suchtelenstr 5 7413 XM Deventer
Lohnstein, M.J. Arnhemsestraatweg 46 6881 NH VELP
Notermans, J.V.H. Padualaan 16 6226 BL Maastricht

Overleden:
Hasselman, A.H. Jan Muschlaan 207 2597 TV Den Haag

Opgezegd:
Rombouts, J.H. Brasschaatstraat 30 4826 PM Breda
Overen, M.M. van Troubadourlaan 299 3194 HG Hoogvliet

Aantal leden op 1 mei 1993	535
Nieuwe leden	5
	540
Overleden en opgezegd	4
Aantal leden op 1 augustus 1993	536

Recent verschenen en aan te bevelen:
R. Srrador y Anino, Iniciacion a la Vexilologia. (La ciencia de las Banderas). (1992 Madrid; ISBN 84 86568 42 0). 252 pgs.; ills. in kleur en zwart/wit; 23x26 cm.
Zeker één van de beste, zo niet het beste werk in het Spaans over werkelijk alle facetten van de banistiek, met een bijzonder accent op het rijke militaire vaandel- en vlaggenbeweeg in de Spaanse landen, vroeger en tegenwoordig.

Kl. Sierksma

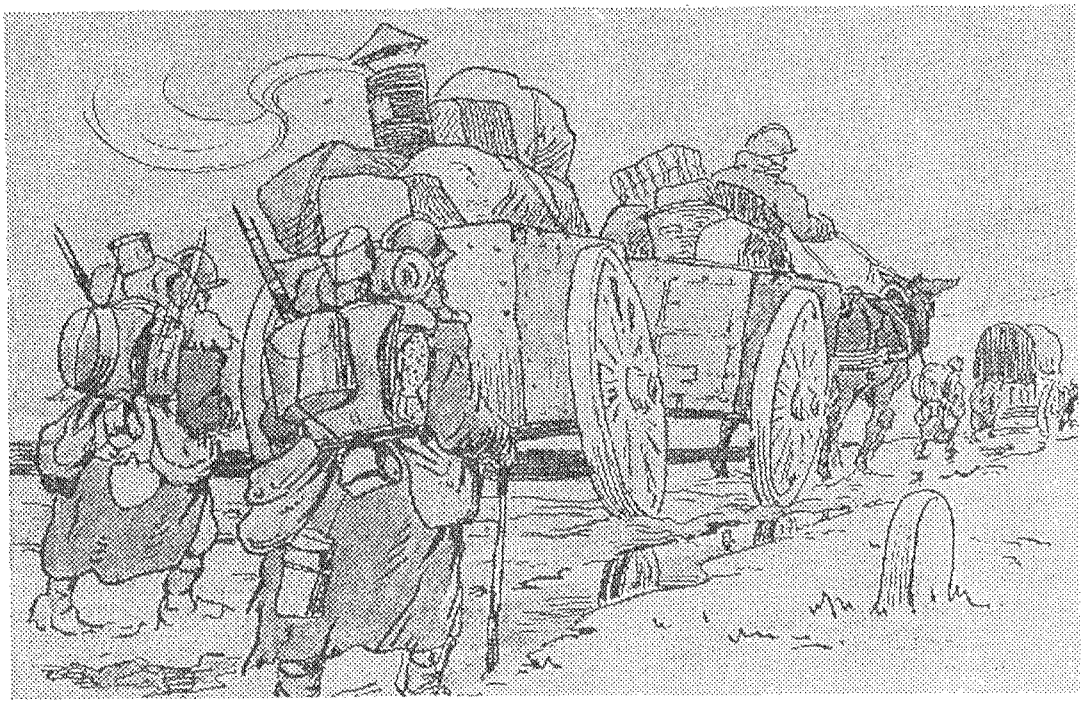

Joseph Lesage, Op weg naar het front 1914-1918.

Tot 15 november 1993 bijzondere tentoonstelling in het Nederlands Vestingmuseum:

DE EERSTE WERELDOORLOG 1914-1918, kunstschilder Joseph Lesage aan het front

Centraal staan de tekeningen, aquarellen en brieven, die de Franse kunstenaar Joseph Lesage vervaardigde en schreef in de vier jaren, waarin hij als soldaat-telefonist aan het front lag en de ellende van de loopgravenoorlog meemaakte, o.a. in de slag bij Verdun en aan de Aisne en de Marne. Hij stierf drie weken voor het einde van de oorlog, 34 jaar oud, aan de Spaanse griep. De trefzekere en kunstzinnige tekeningen vormden de basis van het mede door hem opgerichte divisiekrantje 'Le Mouchoir', dat als motto had: 'Toujours et quand même' ('Altijd en ondanks alles').
De familie heeft ongeveer 200 tekeningen en aquarellen, tientallen brieven en alle 62 nummers van Le Mouchoir bewaard. Daarnaast zijn er vele tekeningen en aquarellen in omloop, die Lesage heeft weggegeven of verkocht, o.a. tijdens expositie in Nancy en Parijs, waaraan hij vanuit het front toch wist deel te nemen. Voor het eerst na 75 jaar is uit het familiebezit een tentoonstelling samengesteld, die na Naarden volgend jaar in het museum 'l'Historial de la Grande Guerre' in Péronne te zien zal zijn. Dat het Nederlands Vestingmuseum te Naarden voor deze eerste expositie gekozen werd, vindt zijn reden in het huwelijk van een dochter van Lesage met de in Naarden geboren dr. B. Boerebach, ereburger van Naarden en in het feit, dat tekeningen over een loopgravenoorlog heel goed passen in een 'vesting'-museum. Voorts is het 75 jaar geleden, dat de Eerste Wereldoorlog eindigde.
De expositie wordt ondersteund door tientallen voorwerpen, plaatwerken en documenten, afkomstig van de slagvelden en uit archieven en verzamelingen. Ook zijn er ruim 20 3-dimensionale stereofoto's te bezichtigen.
Ook is nog een aantal lezingen te volgen: 'Westeuropese thuisfronten' door drs J. Kerkhoven, 24 augustus, 'Oorlogsvoering ter zee' door dr Ph. Bosscher, 21 september, 'Kunst aan het front' door A. Jager, 19 oktober (Joseph Lesage's 75e sterfdag!) en 'Wapenstilstand en vredesverdragen' door J. Andriessen, 9 november, telkens om 20.00 uur in het museum, Westwalstraat 6.
Toegangsprijs *f* 2,50 per lezing. Inlichtingen telefoon: 02159-45459.

Het museum is geopend van maandag t/m vrijdag 10.00-16.30 en zaterdag, zondag en feestdagen 12.00-17.00 uur.

'NAAR HET LEGER GETEKEND'

Van 12 augustus t/m 21 november 1993 is in het Legermuseum te Delft de tentoonstelling *'Naar het leger getekend'* te bezichtigen. Zo'n 50 tekeningen en aquarellen (19e en 20e eeuw) uit het prentenkabinet van het museum zullen getoond worden. In de loop der tijd hebben verscheidene Nederlandse kunstenaars zich bezig gehouden met het militaire genre. Het Legermuseum bezit een grote collectie tekeningen en aquarellen van deze kunstenaars, die doorgaans alleen voor studiedoeleinden wordt geraadpleegd. Naast artistieke kwaliteit hebben de werken, door hun oog voor detail, een grote documentaire waarde. De bekendste kunstenaar bij wie deze combinatie van gedetailleerde uniformkennis en artistieke vaardigheid aanwezig is, is Jan Hoynck van Papendrecht (1858-1933). Zijn aquarellen en tekeningen zijn vaak voorstudies voor olieverfschilderijen. Kunstenaars als W.C. Staring (1847-1916), M.H. van Tilburg (1877-1957) en J.W. van Oorschot (1875-1952) correspondeerden met hem over uniformkundige zaken. Ook van hen zijn aquarellen te bezichtigen. De jongste kunstenaar van wie schetsen in de expositie zijn opgenomen is Thom Vink (1965). Hij verbleef in 1991 twee weken bij het Nederlandse Genie Hulpbataljon in Noord Irak, om in opdracht van het Legermuseum een aantal schilderijen en tekeningen te vervaardigen. Bij het samenstellen van de selectie is vooral gelet op de diversiteit binnen het genre. Wat de kunstenaars verbindt is het feit dat zij, naast hun interesse in bijvoorbeeld het uniformkundige aspect, aandacht hebben voor de persoon in het uniform, de militair als individu. Naast eerder genoemden kan men ook werken zien van O. d'Aumerie (1865-1962), A.M. Luijt (1879-1951), S. Le Poole (1910-1986), E.A. Hof (1914), C.G. Boode (1914-1988), A. Beerhorst (1918), F.J.H.Th. Smits (1915).

Legermuseum Delft,
Korte Geer 1,
2611 CA DELFT,
tel. 015-150500.

Boekenwijzer

'Nederlands-Indië - Illusie en ontgoogheling', onder redactie van Petra Groen en Elly Touwen-Bouwsma, 160 blz. paperback, met foto's, noten en register; ISBN 90 12 08006 1, Sdu Uitgeverij, 's-Gravenhage, 1992. Prijs *f* 35,-.

'Nederlands-Indië - Illusie en ontgoogheling', zo luidt de titel van het tweede minstens even belangrijke boek. Het bevat in hoofdzaak de lezingen welke op 28 februari 1992 te Rotterdam werden gehouden bij het gelijknamige symposium dat onder auspiciën stond van de Stichting Maatschappij en Krijgsmacht.
Het thema van de bijeenkomst omvatte een meting achteraf van de stemming, gedachtengang en moreel van de samenleving en de krijgsmacht in Nederlands-Indië, voor en tijdens de Japanse aanval. Het symposium wilde een poging doen om een zeer complexe materie te omschrijven die in de totaliteit een beeld moest gaan vormen omtrent de geesteshouding van de Nederlandse en Indonesische burgers en van de militairen voor en ten tijde van de driemaandse aanvangsfase van de oorlog in de Pacific.
Het feit dat er een poging werd ondernomen enook de inspanning welke zowel de Stichting Maatschappij en Krijgsmacht en de medewerkende instituten (Sectie Militaire Geschiedenis Landmachtstaf en Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie) zich hebben getroost om deze zo gevoelige maar nog nimmer zo geanalyseerde zeer belangwekkende nationale belevenis enigermate te rangschikken, strekt tot voldoening. Ook wanneer men het niet met alle geponeerde conclusies eens mocht zijn.
In ieder geval een materie welke destijds onze bijna 0,3 miljoen in Indië wonende landgenoten uitermate sterk tot op het traumatische heeft aangepakt. Gelukkig dat er nu getracht is in alle rust op dit geheel te gaan terugblikken.

C.A. Heshusius

(Van redactie-wege ingekort)

De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten, F.A.C. Kluiters, 460 bladzijden, paperback. ISBN 90 12 08003 7, prijs *f* 79,90, Sdu Uitgeverij Koninginnegracht.

De aankondiging dat er een boek verschijnt over inlichtingen- en veiligheidsdiensten in Nederland zal haar verwachting veel mensen geïnteresseerd in beweging brengen. Immers tal van romans, films en krantenverhalen hebben in de loop der jaren bijgedragen aan het beeld van geheimzinnigheid van deze diensten. Door de onbekendheid is vooral het accent op '007'-achtige figuren en aktiviteiten bij de gewone burger blijven hangen. Het is deze onbekendheid en zijn verdere nieuwsgierigheid, gewekt door de boeken van Dr. L. de Jong, die hem er toe brachten te gaan zoeken naar meer informatie over de 'geheime diensten'. Toen in de bibliotheken daarover weinig bruikbaar materiaal voorhanden bleek, heeft auteur Kluiters toen alle beschikbare bronnen aangeboord om wat meer inzicht te krijgen. Dit heeft uiteindelijk geresulteerd in een omvangrijk naslagwerk, dat de diensten uit het verleden en heden beschrijft, hun taak en ook de belangrijkste verantwoordelijken en beleidsmakers. Voor buitenstaanders zeker interessant, geschreven door een buitenstaander. Voor enigszins ingevoerden biedt het boek weinig tot geen nieuwe gezichtspunten. Bij sommige beschreven diensten is de organisatie wel erg summier opgesomd. Hoewel het boek geen opsomming wil geven van de (geheime) agenten, ontbreken tot ook belangrijke namen uit het leidinggevende en beleidskader. Het VVD-kamerlid Dijkstal, die het eerste exemplaar kreeg, acht het een nuttig boek voor de kamerleden. Hij hoopt dat het boek een belangrijke bijdrage zal leveren aan een betere werking van de democratie. Wij dachten dat daar de kamerleden voor waren gekozen.

J.A.H. Engelman

Spion in de tuin, King Kong voor en na zijn dood, Bob de Graaf. 224 bladzijden, geïllustreerd. ISBN 90 12 08005 3, prijs *f* 39,90. Sdu Uitgeverij Koninginnegracht.

Opnieuw is in dit boek uitgebreid de rol beschreven van Christiaan Lindemans, vooral bekend als King Kong, de dubbelspion wiens activiteiten de Operatie Market Garden zouden hebben doen mislukken. In het boek werpt de Rotterdamse historicus De Graaf een nieuw licht op de gebeurtenissen. De auteur baseert zich daarbij op documenten die in 1986 nog niet bekend waren of als 'niet belangrijk' in die dagen bij onderzoek werden verwaarloosd. Hoewel het boek eind 1992 verscheen en de media vooral de passages over de vermeende relatie tussen King Kong en Prins Bernhard breed hebben uitgemeten, is het boek, ondanks het feit dat het om een wetenschappelijk werk gaat, van het begin tot het einde boeiend. Het beschrijft een periode, gebeurtenissen en personen, die sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog steeds weer in discussie kwamen door hun relaties en betrokkenheid bij de loop der geschiedenis op dat moment. De helderheid die De Graaf met zijn geschiedschrijving verschaft lijkt nu voor velen die geïnteresseerd zijn in deze periode van de geschiedenis van ons land, eindelijk de oplossing te brengen en het ontbrekende antwoord waarmee dit 'boek' kan worden 'afgesloten'.

J.A.H. Engelman

'Volk voor Indië, de werving van Europese militairen voor de Nederlandse koloniale dienst (1814-1909)' door Martin Bossenbroek, 400 bladzijden, gebonden met kleurenomslag, enkele (te weinig) foto's; bijlagen met statistieken, grafieken, wervingsvoorwaarden *van periode tot periode, een brede opgave van literatuur en een naam- en zaakregister*; ISBN 90 6881 022 7; van Soeren & Co., Amsterdam 1992; prijs *f* 65,-.

Het boek vertelt ons nauwkeurig hoe wij Nederlanders zorgden dat er genoeg Europese soldaten als vrijwilliger naar het leger in Indië kwamen. En wel vanaf het jaar dat wij na lange Franse overheersing weer vrij waren en Indië terug kregen van de Britten (die de Indische archipel vanaf 1810/1811 bezet hielden). Er waren veel soldaten nodig voor Indië. Want het kleine Nederland (in Europa na 1814 nog een mogendheid van de tweede rang en na de afscheiding van België zelfs van de derde rang) zag in de 19e eeuw kans om in Zuid-Oost-Azië van verspreid liggende handelsvestigingen een immens koloniaal imperium op te bouwen.

In ons land bestond voor Indië weinig animo en er kwamen bijna nooit voldoende vrijwilligers, zodat weldra ook in de naburige buitenlanden, al dan niet openlijk, moest worden geworven. De wervingspraktijken (met aanbrengpremies voor tussenpersonen) vertoonden geen overmaat aan scrupules; men haalde op deze wijze veel volk binnen dat niet tot moeders allerbraafsten behoorde. En zo kwamen alle aldus gecontracteerde recruten via een korte opleiding bij het Koloniaal Werfdepot te Harderwijk, naar de inschepingsplaatsen voor Indië. Op den duur verkreeg de plaats Harderwijk een weinig vlijend imago. De onthullende beschouwingen eindigen in 1909. Niet zomaar een jaartal, want in dat jaar sloot het werfdepot van Harderwijk.

Nu de naam Harderwijk een paar maal is genoemd, laat dit boek ook geen detail onbesproken over de ons inziens twijfelachtige rol die dit Zuiderzee-stadje in dit gehele proces heeft gespeeld.
Wij zijn blij met dit goed doorwrochte werk van Bossenbroek. Merkwaardig is dat tot nog toe over dit onderwerp nog niet zo uitvoerig en tegelijk wetenschappelijk verantwoord werd geschreven.
Al met al een praktisch naslagwerk op het terrein waarover vele gissingen bestonden. Wij mogen hierbij Martin Bossenbroek, werkzaam bij de Vakgroep Geschiedenis van de Rijksuniversiteit van Leiden, wel complimenteren.

C.A. Heshusius

(Van redactie-wege ingekort)

'Leven voor de luchtvaart. Hendrik Walaardt Sacré, 1873-1949.'

In het Militaire Luchtvaart Museum te Soesterberg werd enige tijd geleden bovengenoemde studie door de auteur drs. Rolf de Winter, wetenschappelijk medewerker van de Sectie Luchtmachthistorie en lid onzer vereniging, gepresenteerd aan de Bevelhebber der Luchtstrijdkrachten, Luitenant-Generaal H.W.J. Manderfeld.
Over Walaardt Sacré, eerste commandant van de Luchtvaartafdeling LVA was tot dusver, buiten enkele tijdschriftartikelen, weinig gepubliceerd. Door het gedegen onderzoek van De Winter behoort dit thans tot het verleden.
Door middel van acht hoofdstukken voert de auteur ons door het rijk gescharkeerde leven en werken van één der eerste Nederlandse luchtvaartpioniers.
Hoewel wetenschappelijke studies nogal moeilijk leesbaar zijn, is De Winter er in geslaagd de lezer te dwingen, éénmaal begonnen, het boek in één adem uit te lezen, hetgeen niet van veel auteurs kan worden gezegd.
Uiteraard wordt veel aandacht besteed aan de wordingsgeschiedenis, van wat nu Koninklijke Luchtmacht heet. Het achtste en laatste hoofdstuk behandelt het vertrek van Walaardt Sacré. Aan de functie van Commandant van de Luchtvaartafdeling was de rang van kapitein en bij uitzondering majoor verbonden.

De trotse auteur presenteert het eerste exemplaar van 'Leven voor de Luchtvaart' aan de Bevelhebber der Luchtstrijdkrachten, Luitenant-generaal H.W.J. Manderfelt.

Walaardt Sacré kwam in 1919 aan de beurt om bevorderd te worden tot luitenant-kolonel. Deze bevordering betekende tevens het einde van zijn commandantschap, want in zijn nieuwe rang zou hij weer een functie moeten gaan bekleden bij zijn oorspronkelijke Wapen, de Genie. Walaardt Sacré hoopte dat de rang, van Commandant LVA, zou worden opgetrokken tot luitenant-kolonel, helaas gebeurde dit niet. Soepelheid was ondenkbaar bij het toenmalige Ministerie van Oorlog en van de juiste man op de juiste plaats had men nog nooit gehoord, wat is er toch weinig veranderd.
Walaardt Sacré nam ontslag om vervolgens zijn krachten te wijden aan de ontwikkeling van de civiele luchtvaart in Nederland.

'Hendrik Walaardt Sacré. 1873-1949. Leven voor de luchtvaart.' door drs. R. de Winter, Sectie Luchtmachthistorie van de Luchtmachtstaf 1992, ISBN 90-73696-05-04, gebonden, prijs *f* 25,-.

Tijdens de Algemene Ledenvergadering op 13 november a.s. zijn behalve het boek over Walaardt Sacré ook de volgende boeken te koop in de verenigingsstand:
'322 Squadron. Sporen van zijn verleden. Lijnen in zijn geschiedenis' door Drs. W.H. Lutgert en Bart Sorgedrager *f* 25,-;
'50 jaar Squadron 860 MLD' door Willem Geneste e.a. *f* 10,- en
'En nooit was het stil', Kroniek van een luchtoorlog deel 2, door G.J. Zwanenburg *f* 35,-.

De Generale Staf in 1914 met in het midden de Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht, Generaal C.J. Snijders.
Het tweede kwartaalnummer van 'Mars et Historia' in 1994 zal geheel gewijd zijn aan 'Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog'.

In de eerste week van juli is het Jaarboek van de Koninklijke Marine 1992 uitgekomen. Dit jaarboek is een gezamenlijke uitgave van de afdeling Maritieme Historie van de Marinestaf en uitgeverij Bonneville. Het boek geeft een helder en overzichtelijk beeld van wat de Koninklijke Marine het afgelopen jaar in beweging heeft gehouden. Deze gebonden editie met hard cover met full colour stofomslag is circa 350 pagina's dik en verrijkt met ongeveer 80 zwart-wit foto's.
Het boek kost *f* 44,90 en is verkrijgbaar bij de boekhandel of rechtstreeks bij de uitgever (ISBN 90-73304-11-3, uitgeverij BV Bonneville, Bergen, telefoon: 02208-13833).

AANMELDINGSFORMULIER

Ondergetekende, naam en voorletters: .....

Adres: .....

Postcode: ..... Woonplaats: .....

Ev. dienst- of kantooradres: .....

Telefoonnummer: .....

Ev. rang, functie, ambt: .....

Beroep: .....
wil gaarne toetreden als lid van de Nederlandse Vereniging ter beoefening van de Militaire Historie.

De contributie, door hem/haar bepaald op *f* .....,- (minimaal *f* 50,-) zal worden gestort op de giro- of bankrekening van de penningmeester, na ontvangst van de daartoe bestemde acceptgirokaart.

Hij/zij wil wel/niet meewerken aan het orgaan.

Hij/zij stelt zich in voorkomend geval wel/niet beschikbaar voor een bestuursfunctie of als afdelingscorrespondent.

Hij/zij heeft belangstelling voor de volgende onderwerpen:

1. .....

2. .....

3. .....

4. .....

5. .....

Te .....op ..... 19..

.....

(handtekening)

In gefrankeerde enveloppe zenden aan de ledenadministratie:
J. Bloemendaal, Scheldelaan 10, 2105 XG Heemstede, tel.: 023-291324.

DE DONDERBUS

Inkoop Verkoop Ruil

Antieke wapens, Orden, Militaria, Uniformen, Uitrustingsstukken, Documentatie Eerste en Tweede Wereldoorlog. Aankopen van gehele verzamelingen.

Adres: Oostzeedijk beneden 231 A
3061 VW Rotterdam.
Geopend vrijdag 19-21 uur,
zaterdag 10-18 uur.
Telefoon: 010-4140267
01862-2338
3274 ZJ Blaaksedijk - NL